

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

ПОКРОВСЬКА ІРИНА ЛЕОНІДІВНА

УДК 811.512.161:130.123.1

**ДІАЛЕКТИКА РЕЛІГІЙНОГО І СВІТСЬКОГО
В ТУРЕЦЬКІЙ ЛІНГВОКУЛЬТУРІ**

10.02.13 – мови народів Азії, Африки,
аборигенних народів Америки та Австралії

Автореферат

дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора філологічних наук

Київ – 2017

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано на кафедрі тюркології Інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка Міністерства освіти і науки України.

Науковий консультант:

доктор філологічних наук, професор
Дядечко Людмила Петрівна,
Інститут філології
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка,
професор кафедри російської філології

Офіційні опоненти:

доктор філологічних наук, доцент
Цолін Дмитро Васильович,
Національний університет
“Острозька академія”,
доцент кафедри англійської філології

доктор філологічних наук, професор
Колесник Валентина Олександрівна,
Одеський національний університет
імені І. І. Мечникова,
завідувач кафедри болгарської філології

доктор філологічних наук, професор
Сюер Екер,
університет “Башкент” (м. Анкара,
Турецька Республіка),
професор кафедри турецької мови і літератури.

Захист відбудеться “04” квітня 2017 р. о 12.30 на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.001.50 в Інституті філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка за адресою: 01030, м. Київ, бульвар Тараса Шевченка, 14, к. 63.

Із дисертацією можна ознайомитися в Науковій бібліотеці імені М. Максимовича Київського національного університету імені Тараса Шевченка за адресою: 01601, м. Київ, вул. Володимирська, 58, к. 12.

Автореферат розісланий “03” березня 2017 р.

**Учений секретар
спеціалізованої вченої ради,
кандидат філологічних наук**

К. О. Телешун

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Розвиток лінгвістичних студій кін. XX – поч. XXI ст. характеризується актуалізацією антропоцентричної парадигми, розширенням міжгалузевих зв'язків. В останні десятиліття особливої ваги набувають дослідження, здійснені в межах когнітивної лінгвістики й лінгвокультурології, поступово виокремлюються нові міждисциплінарні напрямки, одним із яких є теолінгвістика, зосереджена на вивченні інтеракції мови та релігії.

Аналіз взаємозв'язку релігійного і світського дозволяє сформулювати уявлення про мовну й концептуальну картини світу тих країн, де віросповідання активно впливає на всі сфери життєдіяльності народу і протягом тривалого часу залишається невід'ємною складовою суспільного устрою.

Актуальність дослідження визначається загальною тенденцією здійснення сучасних наукових розробок, спрямованих на аналіз специфічних мовних явищ, зумовлених особливостями мислення, свідомості і культурних реалій певного етносу. У такому ракурсі окрему увагу слід звернути й на релігію, яка з давніх часів відіграє важливу роль у житті народу і сягає „витоків людського в мові” (Н. Б. Мечковська). Релігія як інституційне явище посідає особливе місце в мовно-культурному просторі багатьох народів (Н. Д. Арутюнова, О. А. Корнілов, В. А. Маслова, С. М. Толстая та ін.). Неоднозначне ж ставлення турків до релігійного питання в своїй країні надає дослідженню діалектики релігійного і світського на матеріалі турецької мови особливої своєчасності.

Загалом у лінгвістичних дослідженнях сакроніми розглядають у когнітивному, семантичному, лінгво- і соціокультурному аспектах (С. В. Бібла, Ю. Г. Борейко, І. В. Бугаєва, Т. П. Вільчинська, М. П. Лесюк, І. І. Муллонен, Н. В. Піддубна, М. В. Скаб). Питання функціонування фразеології Корану та лексичних одиниць релігійного походження порушуються в дослідженнях Л. К. Байрамової, Л. В. Базарової, А. Більгіна, В. А. Бушакова, Т. В. Кондратюка, В. Д. Ушакова. Окрім цього, на матеріалі турецької мови опубліковано словник А. Гьольпинарли “Tasavvufstan dilimize geçen deyimler ve atasözleri” (“Фразеологізми та прислів'я, які прийшли в нашу мову із суфізму”), де описано образні вирази суфіїв епохи середньовіччя, що активно вживаються в сучасній турецькій мові. Явища ж сакралізації на мовному рівні зафіксовані лише у тлумачних і термінологічних словниках турецької мови, хоча їх ступінь частотності в турецькій мові є високим.

У лінгвокультурологічному аспекті важливими на сьогодні є дослідження взаємозв'язку мови та релігії, впливу свідомості й підсвідомості індивідуума – на утворення та сприйняття мовних знаків, переосмислення значень лексичних і фразеологічних одиниць. До того ж, актуальним є здійснення теоретичного обґрунтування тих семантичних змін у лексиці та фразеології турецької мови, які мають місце при переході мовних одиниць зі світського дискурсу в релігійний і навпаки.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дослідження виконане в межах наукових тем Інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка „Мови та літератури народів світу: взаємодія та самобутність” (11 БФ 044-01) та “Україна і сучасний світ: міжмовний та міжкультурний діалог” (16 БФ044-01).

Мета роботи полягає у визначенні закономірностей діалектики релігійного і світського з урахуванням лінгвістичних і екстралінгвістичних факторів у турецькому мовно-культурному просторі, а саме: висвітленні особливостей процесів сакралізації / десакралізації лексико-фразеологічного рівня турецької мови та динаміки мовних змін у турецькомовних релігійному і світському дискурсах.

Досягнення поставленої мети передбачає виконання таких **завдань**:

- визначити еволюцію поняття „діалектика” та його зміст у сучасних лінгвістичних дослідженнях;
- проаналізувати закономірності розвитку семантичних значень номінативних одиниць у різних типах дискурсів;
- розробити методику дослідження інтеракції релігійного і світського в турецькій лінгвокультурі;
- охарактеризувати специфіку взаємодії мови та релігії як важливих чинників формування ідентичності турецької лінгвокультури;
- визначити місце сакралізації / десакралізації в турецькомовних текстах;
- дослідити явище сакралізації коранічних антономазійних номінацій і суфійських термінів у релігійному дискурсі турецької мови;
- проаналізувати сакралізацію турецькомовних текстів загадок і кросвордів;
- з'ясувати особливості десакралізації лексичних одиниць, фразеологізмів і паремій в художніх і публіцистичних дискурсах, а також – у терміносистемах різних галузей науки;
- проаналізувати специфіку функціонування релігійного складника в турецькому ономастиконі.

Об'єктом дисертаційної роботи є сакроніми – лексичні й фразеологічні одиниці – публіцистичного, художнього, наукового, релігійного та енігматичного дискурсів, які представляють турецьку лінгвокультуру як ментальний простір органічної взаємодії релігійних вірувань, традицій і світського життя.

Предмет аналізу – взаємодія релігійного і світського компонентів у турецькій лінгвокультурі.

Матеріалом дослідження є тлумачні (М. Доган, М. Агакай, словник Турецького мовного товариства 2009 р.), термінологічні (С. Акалін, Т. Байтоп, Б. Вардар, К. Нуреттін, М. Пулпар, А. Тімучін, А. Турані), турецько-іншомовні словники (М. О. Баскаков, С. Учгюль, Ю. В. Щєка), словники коранічних і суфійських термінів (М. Х. Ельмалили, Е. Джебеджіоглу, Дж. Седжакі, С. Улудог), словники фразеологізмів (Х. Адигюзель, О. Аксой, Н. Акялчин, М. Пакалин, А. Пускюллооглу, Й. Чотуксокен), словники прислів'їв (Н. Албайрак, Х. Пар, М. Юртбаши), антропонімічні словники (Х. Кая), збірки загадок (М. Їлмаз, Дж. Суаві, З. Оксюз, А. Челебіоглу), збірки кросвордів (Б. Ерміш, Н. Кафли, Г. Озпюрк, М. Чошкунюрк).

Для визначення контекстуальних значень лексем та фразеологізмів залучено художні твори письменників різних епох від літератури дивану та середньовічної народної літератури – до творів новітньої турецької літератури, газетні видання („Bir Gün”, „Vatan”, „Zaman”, „Milliyet”, „Akşam”, „Star”, „Cumhuriyet”, „Sabah”, „Yeni Şafak”, „Hürriyet” за 2008–

2016 рр.), Інтернет-видання, релігійні збірки (тлумачення (меалі і тасфіри) Корану, хадиси, збірки релігійних оповідань і турецькомовних молитов („Захист з молитвою” А. Арслана, „Молитва 365 днів” М. Дікмена, Б. Ерена) тощо.

Методологічну основу дослідження становлять погляди науковців різних епох на поняття діалектики як способу світорозуміння, як теорії та методу пізнання буття в єдності протилежностей (Аристотель, Г. Гегель, Р. Декарт, І. Ерігена, М. Кузанський, Б. Спіноза та ін.), на типи семантичних відношень у лінгвокультурології та етнолінгвістиці (Н. Д. Арутюнова, Т. В. Весна, В. В. Жайворонок, В. І. Карасик, В. В. Красних, В. А. Маслова, О. О. Потебня, Т. Б. Радбиль, З. К. Сабитова), на інтеракцію мови і релігії (Ю. М. Антонян, Ю. Г. Борейко, М. Діндіч, М. Епіаде, С. Екер, Е. Еркан, С. В. Євраєва, Р. Кайуа, Х. Караман, О. М. Набока, В. С. Рибалкін, Д. В. Цолін), на специфіку лексичних (зокрема, термінологічних) та фразеологічних одиниць мови (З. А. Алізаде, Л. К. Байрамова, Л. В. Базарова, В. О. Колесник, Л. П. Дядечко, А. М. Емірова, Х. Ерен, А. П. Коваль, О. В. Мазєпова, В. О. Колесник, Т. О. Панько, О. О. Тараненко, В. М. Теля, К. М. Тищенко, В. Д. Ушаков).

Методи дослідження зумовлені специфікою роботи та поставленими завданнями. У дисертації використовуються загальні (індукція, дедукція, аналіз, синтез, спостереження) і спеціальні (власне лінгвістичні) методи, а саме: *отисовий* – відбір та інтерпретація мовних одиниць турецької мови, які підпадають під явища сакралізації / десакралізації; *функціональний* – лінгвокультурологічний аналіз турецькомовного матеріалу, що використовується в релігійному і світському дискурсах; *зіставний* – визначення специфіки сприйняття інформації членами турецької та інших лінгвокультур; *метод контекстуального аналізу та словникових дефініцій* – встановлення базових семантичних компонентів мовних одиниць і фіксація змін значень лексем і фразеологізмів у різних турецькомовних дискурсах. Для виявлення асоціативних значень окремих десакралізованих одиниць у дослідженні застосовується також метод *асоціативного експерименту*.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що:

- *уперше* здійснено аналіз взаємодії релігійного і світського на мовному рівні;
- запропоновано методіку дослідження цієї взаємодії, яка може активно застосовуватися й на матеріалі інших мов;
- *уперше* виявлено особливості сакралізації лексем у релігійному дискурсі турецької мови;
- *уперше* досліджено процес десакралізації лексичних і фразеологічних одиниць у турецькому мовно-культурному просторі на матеріалі художнього, газетно-публіцистичного, наукового турецькомовних дискурсів;
- *уперше* залучено турецькомовний матеріал різних дискурсів і жанрів, що уможливило у майбутньому зіставні лінгвістичні дослідження;
- *уперше* визначено нові значення лексичних і фразеологічних одиниць турецької мови, які не були до цього часу зафіксовані тлумачними та двомовними словниками;
- *уперше* встановлено закономірності інтеракції світського і релігійного в турецькій лінгвокультурі.

Теоретична цінність роботи полягає в розробці методіки аналізу діалектики релігійного і світського в певній лінгвокультурі. Виконане на матеріалі турецької мови дослідження може стати основою теоретичних лінгвокультурологічних і когнітивних розробок інших мовних картин світу.

Пропоноване дослідження розширює межі теолінгвістики і поглиблює загальнолінгвістичні принципи визначення закономірностей національно-культурної специфіки мови певного етносу на основі аналізу лексико-фразеологічних засобів, концепції аналізу трансформаційних динамічних процесів у семантичній структурі лексем, фразеологізмів, паремій, онімів (антропонімів, топонімів, ергонімів тощо), наукових термінів і сприяють подальшому з’ясуванню глибинних механізмів функціонування певної мови.

Практичне значення дисертації полягає в можливості застосування її результатів у викладанні таких нормативних навчальних дисциплін, як: “Практичний курс турецької мови” (розділи “Лексика”, “Фразеологія”), “Лексикологія турецької мови”, “Стилістика турецької мови”, “Вступ до перекладознавства”, “Теорія та практика перекладу”, а також – при розробці нових спецкурсів з лінгвокультурології, етнолінгвістики, теолінгвістики, філософії мови тощо.

Практична та ілюстративна частини дисертації можуть бути використані для укладання двомовних чи багатомовних тематичних словників, для підготовки та публікації довідкових видань з лінгвокраїнознавства та релігієзнавства, що надає пропонованому дослідженню міждисциплінарного значення.

Особистий внесок здобувача. Усі викладені в дисертації результати отримано дисертантом одноосібно.

Апробація результатів дисертації. Основні положення дисертації було викладено на міжнародних та всеукраїнських конференціях: Міжнародній науковій конференції „Фразеологія і мовна гра” (м. Сімферополь, 10–14 вересня 2012 р.), Міжнародній науковій конференції „Мови та літератури в глобалізованому світі: взаємодія та самобутність” (м. Київ, 18 жовтня 2012 р.), Міжнародній науково-теоретичній конференції „Граматики читання – VII” (м. Донецьк, 5–6 лютого 2013 р.), ХІІ Міжнародній філологічній конференції (м. Санкт-Петербург, 11–16 березня 2013 р.), Науковій конференції „Нові дослідження пам’яток козацької доби в Україні” (м. Київ, 20–21 березня 2013 р.), VII Міжнародній науково-практичній конференції „Мова і світ: дослідження та викладання” (м. Кіровоград, 28–29 березня 2013 р.), Всеукраїнській науковій конференції „Мова, свідомість, художня творчість, Інтернет у дзеркалі сучасних філологічних студій” (м. Київ, 11 квітня 2013 р.), Міжнародній науковій конференції, присвяченій 870-літньому ювілею великого азербайджанського поета та мислителя Нізамі Генджеві (м. Київ, 23 квітня 2013 р.), Міжнародній конференції “Вода” у слов’янській фразеології і пареміології” (м. Будапешт, 9–11 вересня 2013 р.), Міжнародній науковій конференції “Махтумкулі Фрагі та загальнолюдські культурні цінності” (м. Ашхабад, 14–16 травня 2014 р.), Міжнародній науково-практичній конференції „Сучасні проблеми філології та лінгвістики” (м. Будапешт, 31 жовтня 2014 р.), Міжнародному симпозіуму з питань лексикографії і фразеографії (м. Магнітогорськ, 27–29 листопада 2014 р.), Міжнародній науковій конференції „Ісмаїл-бей Гаспринський – видатний син кримськотатарського народу” (до 100-річчя від дня смерті) (м. Київ, 12 листопада 2014 р.), Всеукраїнських наукових читань за участю молодих учених „Дух нового часу у дзеркалі слова і тексту” (м. Київ, 8–10 квітня 2015 р.), Міжнародній науково-практичній конференції „Актуальні проблеми

викладання іноземних мов” (української, російської, англійської, китайської, турецької) у вищих навчальних закладах) (м. Київ, 24 квітня 2015 р.), Міжнародній конференції „Українсько-азербайджанські відносини”, присвяченій 100-річчю закінчення Університету імені Святого Володимира Ю. В. Чепенземлі (м. Київ, 20 травня 2015 р.), Міжнародній науковій конференції „Сучасна філологічна наука в міждисциплінарному контексті” (м. Київ, 8 жовтня 2015 р.), Міжнародній конференції „Роль турецької мови на Балканах” (м. Скоп’є, 21 грудня 2015 р.), Всеукраїнських наукових читаннях за участю молодих учених „Мова і література в глобальному і локальному медіа-просторі” (м. Київ, 5–6 квітня 2016 р.).

Публікації. Основні положення дисертації висвітлено у 36 авторських публікаціях: 32 наукових статтях (18 із яких опубліковано в наукових фахових виданнях України, 6 – у закордонних періодичних виданнях), монографії “Діалектика релігійного і світського в турецькому мовно-культурному просторі”; а також – у трьох тезах за матеріалами міжнародних конференцій.

Структура дисертації. Робота складається з переліку умовних скорочень, вступу, чотирьох розділів і висновків до кожного з них, загальних висновків, списку використаної літератури (664 позиції, у т. ч. 190 – іноземними мовами) і чотирьох додатків. Повний обсяг дисертації складає 458 сторінок, з них основного тексту – 371 сторінка.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **Вступі** обґрунтовано актуальність теми, зв’язок дослідження з науковими програмами, планами, темами, визначено мету, завдання, об’єкт, предмет, методи і джерельну базу дисертації. У цій частині викладено наукову новизну одержаних результатів, їхнє теоретичне і практичне значення, наведено результати апробації дисертації.

Перший **теоретичний** розділ дисертаційного дослідження „Діалектика семантичних відношень лексичних і фразеологічних одиниць як об’єкт лінгвістичного дослідження” присвячений загальнотеоретичним положенням, висвітлення яких необхідне для здійснення подальшого аналізу турецькомовного матеріалу; зокрема, розглядається діалектика семантичних відношень у мовно-культурному просторі певного етносу через національно-культурну маркованість лексико-фразеологічного рівня мови, прецедентність, метафоризацію та метонімізацію в художньому та публіцистичному дискурсах, закономірності семантичних змін у науковій термінології.

У підрозділі 1.1 „Становлення поняття “діалектика” розглядається виникнення та розвиток значень цього терміна в античній філософії, його подальший розвиток у філософії середньовіччя, Відродження й Нового Часу.

Поняття „діалектика”, яке пройшло стихійний, богословський, ідеалістичний, матеріалістичний етапи розвитку, активно використовуються і в сучасних лінгвістичних студіях. Діалектика, яка вивчає найзагальніші зв’язки в природі, свідомості, суспільстві, соціальному устрої, як єдина логічна теорія через свої категорії дає точне уявлення про поступовий розвиток, зміну і рух, взаємодію і суперечності сил і напрямів, які виникають у процесі свого розвитку.

У підрозділі 1.2 „Еволюція діалектики як універсальної категорії: від філософії до лінгвістики” порушується питання про використання терміна “діалектика” в різногалузевих дослідженнях, серед яких: біологія (Е. Гірусон), економіка (Н. Нікітіна, В. Рябих, Г. Скорик), культурологія (В. Чижов), мистецтвознавство (Г. Побережна), педагогіка (А. Хузіахметов) тощо.

Діалектику семантичних зв’язків розглядали і в літературознавстві. Зокрема, необхідно звернути увагу на праці Г. О. Золотухіна – про діалектику об’єктивного і суб’єктивного в літературно-критичній творчості, Т. С. Власкіної – про діалектику норм і цінностей у художньому світі, П. Є. Суворової – про діалектику загального й індивідуального у віршованому стилі, О. А. Ковириної – про діалектику часу й вічності в художній свідомості.

Важливою для лінгвістики є проблема міждисциплінарного характеру – діалектика мови і мислення (В. фон Гумбольдт, Л. Леві-Брюль, В. І. Карасик, О. О. Петрова), а також – власне мовознавча: питання діалектики плану вираження і плану змісту різних мовних одиниць (В. Г. Гак, В. М. Москалюк), діалектика мовного значення й мовного змісту (М. М. Болдирев, А. Доган) тощо.

У підрозділі 1.3 „Діалектика семантичних відношень лексичних і фразеологічних одиниць у мовно-культурному просторі” розглядаються різновиди семантичних відношень мовних одиниць.

Діалектика ж семантичних відношень мовних одиниць має на увазі розвиток значень слів, еволюцію таких значень від абстрактних до конкретних, переходи лексем і навіть фразеологізмів з одного дискурсу в інший відповідно до діалектичних принципів єдності та взаємозв’язку.

Словниковий склад будь-якої мови містить у собі лексичні одиниці, які категоризуються за формою, структурою і поняттєвим значенням. Слово належить основна роль у номінації предметів і явищ реальної дійсності. Кожна лексема під дією екстра- й інтралінгвальних факторів може змінювати семантику. Лексичні одиниці, які об’єднуються за подібністю значень, складають лексико-семантичні групи слів.

Категорії діалектики пов’язані із законами діалектичного мислення: у кожній сфері життя або в природі існують універсальні закони поведінки чи розвитку. Принципи розвитку навколишньої дійсності та особливості її пізнання побудовані на боротьбі єдності та протилежності, що дозволяє визначати мотиви змін та якісно-кількісні перетворення. Зокрема, протилежності в мові реалізуються у семантичних явищах антонімії (Є. Ф. Губський). Поділяючи ідеї М. В. Нікітіна, ми розуміємо протилежність / опозицію як кардинальну відмінність між предметами та об’єктами аналізу.

Кожен народ по-своєму виражає дійсність за допомогою мови. Саме ця специфіка покладена в основу сучасних лінгвокультурологічних та етнолінгвістичних досліджень, у яких важливу роль набуває поняття “прецедентні тексти”. Запропонований Ю. М. Карауловим термін покладено в основу низки лінгвістичних термінів: „прецедентне висловлювання” (І. В. Захаренко), „прецедентні текстові ремінісценції” (Ю. Є. Прохоров), „прецедентні феномени” (В. В. Красних), „цитата-ремінісценція” (Л. П. Дядечко).

Публікації у сфері лінгвокультурології почали з'являтися і з-під пера власне турецьких вчених. У цьому руслі виконана стаття турецької дослідниці Л. Ч. Далкилич „Дослідження порівнянь і фразеологізмів зі сполучником „як” (тур. gibi) у російській мові в межах лінгвокультурології”. Науковець, спираючись на праці В. фон Гумбольдта, В. А. Маслової, М. К. Голованської та інших учених, пише, що мова – це основний засіб спілкування, який використовується для того, аби людина могла висловити свої почуття й думки. Культура це – сукупність цінностей, які є в певному суспільстві. Мова і культура, безумовно, між собою пов'язані. Мова відіграє важливу роль у формуванні матеріальних і духовних культурних цінностей та їх передачі.

Прецедентні феномени турецької лінгвокультури частково систематизовано в дисертаційній роботі О. В. Борух, присвяченій аналізу крилатих висловів сучасної турецької мови. Автор розглядає прецедентні висловлювання фольклорного походження (з турецьких гуморесок про Насреддіна Ходжу й турецьких народних казок), мовленнєві ептоніми з Корану, ептоніми художньо-белетристичного, кінематографічного, телевізійного, рекламного походження, крилаті вислови авторитетної мовної особистості – атапюркізми. Наприклад, *Milleti kurtaran yalnız ve ancak öğretmenlerdir* (Націю врятують лише вчителі) (М. К. Атапюрк).

У лінгвістичну термінологію турецької мови термін „прецедентність” увійшов завдяки перекладу турецькою мовою статей таких науковців, як: Н. С. Бірюкова „Про типи прецедентних феноменів” (“Anştırma Olgu Türleri Üzerine”), М. Б. Дуєва „Ключове поняття лінгвокультурології: прецедентність” (“Kültürdilbilimde Anahtar Bir Kavram: Anştırma”), у яких аналізуються прецедентні імена, висловлювання (прислів'я, фразеологізми, цитати) у заголовках турецькомовних газет.

Поруч з іншими зарубіжними вченими (Н. Д. Арутюнова, Дж. Лакофф і М. Джонсон, Е. МакКормак, В. М. Телія), семантичні зміни лексичних одиниць, у т. ч. рівні метафори і метонімії, є об'єктом наукового пошуку турецьких дослідників (А. Доган, О. Джебеджі, З. Киран, А. Киран, Л. Субаши, Н. Угур, О. Шенодеїджи та ін.).

Турецькі мовознавці позначають метафору термінами *istiare, eğretileme, deyim aktarması*, погоджуючись із загальноприйнятими визначеннями, відповідно до яких в основі метафоризації можуть перебувати явища конкретизації, узагальнення, персоніфікації, перенесення ознак з людини на тварину (рослину) і навпаки тощо.

На відміну від метафоризації, метонімічне перенесення відбувається в результаті суміжності предметів чи об'єктів навколишньої дійсності: співвідношення частини й цілого; співвідношення ситуації і місця; співвідношення причини та результату; співвідношення загального й часткового; співвідношення попереднього і наступного; співвідношення інструмента й процесу; співвідношення слів та дії та ін.

Незважаючи на численні дослідження метонімії (тур. *meceaz-ı mürsel, ad aktarması, düz değişmece*) у лінгвістиці, питання метонімізації як засобу семантичних змін, досі залишаються відкритими.

Турецький мовознавець А. Доган наводить такі найбільш яскраві приклади метонімії у сучасній турецькій мові: використання замість слова *tiyatro* (укр. театр) – *sahne* (укр. сцена), замість *sinema* (укр. кінотеатр) – *perde* (укр. штора).

Аналіз релігійної лексики й фразеології в аспекті перенесення ознак і найменувань набуває особливої актуальності, з огляду на виявлення специфічних асоціативних рядів у різних дискурсах.

Для наукового дискурсу, який також є об'єктом цього дослідження, окрім метафорико-метонімічних трансформацій, характерними є також явища термінологізації, детермінологізації, ретермінологізації (І. М. Демешко, Н. М. Лебедева, Є. С. Посиліна, Л. Ю. Тиха та ін.).

Семантичні зміни у складі термінів сприяють утворенню нових слів, які характеризуються новою формою (план вираження) та новим значенням (план змісту). На сьогодні в лінгвістичних розвідках досліджуються (у т. ч. на матеріалі східних мов) питання переходу термінів з однієї сфери в іншу, втрата ними свого термінологічного значення і перехід у загальнозвичивану лексику (детермінологізація), набуття термінологічного значення в межах іншої галузі (перехід із медичної, економічної термінології в політичну, із релігійної – у ботанічну, зоологічну, гастрономічну) та ін.

Таким чином, було встановлено, що знання про світ характеризуються діалектичною природою. Виявлено, що вони систематизовані в мові у вигляді ментальних конструктів, які вербалізуються за допомогою лексичних і фразеологічних одиниць і вирізняються національно-культурною специфікою, марковані історичним складником, культурними звичаями й традиціями, що вплинули на становлення основних сфер життя суспільства.

У другому **теоретико-методологічному** розділі “**Релігійне і світське: міждисциплінарний аналіз**” досліджено інтеракцію мови і релігії, діалектику релігійного і світського, проаналізовано проблеми десакралізації в сучасних наукових студіях, уточнено поняття сакралізації, охарактеризовано взаємозв'язок релігійного і світського в турецькій лінгвокультурі.

У підрозділі 2.1 „*Інтеракція мови та релігії*” доведено актуальність дослідження взаємозв'язку мови та релігії, що відображено в таких міждисциплінарних напрямках, як: „мова і культура”, „мова і свідомість”, „мова і суспільство”, „мова і творчість”, „мова і розум”. Ці проблеми раніше сприймали як такі, що належать до зовнішньої лінгвістики й мають позамовний характер, проте в межах антропоцентричної мовної парадигми вони є актуальними об'єктами сучасних лінгвістичних студій.

Мова і релігія – це дві самобутні системи зі своїм змістом та способом його передачі. План змісту мови і план змісту релігії – різні моделі світу, а тому в термінах семіотики мова і релігія – це дві моделюючі семіотичні системи. З погляду філософії, мова і релігія – це дві форми суспільної свідомості, поряд з іншими формами відображення світу (мистецтво, філософія, наука та технології).

На взаємодії мови і релігії, як одному із перспективних напрямків розвитку лінгвокультурології, наголошувала В. А. Маслова, а згодом – це питання стало об'єктом вивчення теолінгвістики (від грец. *theos* – Бог і лат. *lingua* – мова).

Теолінгвістика від часів свого становлення (кінець ХХ ст.) до сьогодення зазнала певної еволюції. О. К. Гадомський спочатку визначав теолінгвістику як науку, яка виникла на перетині мови і релігії та займається дослідженням релігійної мови у вузькому та широкому розуміннях. Пізніше вчений розширив своє визначення, уточнивши, що теолінгвістика – це: 1) перший етап становлення науки про мову й релігію, яка має слугувати інтересам релігії; 2) розділ мовознавства, що займається вивченням мови релігії й аналізом виявів релігії, які закріпилися й відтворилися у мові. З точки зору В. М. Назарова, завдання теолінгвістики полягає у вивченні інтеракції мови та релігії, яка ґрунтується, насамперед, на інтеграції теологічного знання у світогляд та культуру.

Відтак, цілком закономірно, що об'єктом вивчення теолінгвістики є тексти, на основі яких досліджуються особливості релігійного дискурсу (Є. В. Бобирева, І. М. Пієвська, О. Годор, О. В. Климентова), а також – тексти, у яких аналізуються лексеми, що прийшли з інших дискурсів у релігійний дискурс і набули власне релігійного забарвлення (Т. Н. Бурмистрова, Л. П. Дядечко, С. Г. Шулежкова).

Таким чином, між національною мовою та релігійним дискурсом існує тісний зв'язок. Серед праць такої проблематики виокремлюється дослідження білоруського науковця Н. Б. Мечковської „Мова і релігія”, проведене на основі аналізу взаємовпливу мови та релігії у християнстві, іудаїзмі та ісламі. Зокрема, автор виділяє різні аспекти інтеракції мови та релігії, найважливішими з яких є:

- магічна функція релігії знаходить відображення в молитвах, замовляннях, благословеннях, анафемах і дитячих закликах до природи, побажаннях до певних свят та подій;

- різновидом релігійного красномовства є проповіді, які підтверджують зв'язок мови з релігією на ранньому етапі. Серед відомих книг-збірок проповідей є відома українська гомілетика „Наука, або спосіб зложення казання” (1659 р.) І. Галятовського;

- священне ставлення до мови відображене в дискусіях, пов'язаних із доречністю та дозволами перекладу Святого Письма, а також – можливістю коментувати Священне Письмо (в ісламі, для звичайних вірян, це – табу);

- строго контрольованим є фонетичне звучання релігійних слів;

- необхідність запису релігійних текстів зумовила у багатьох народів розвиток писемності, а мови, якими розмовляли пророки, сакралізувалися;

- релігійна комунікація в кожній конфесії має два основних напрями: 1) від Бога – через пророка (наставника, священика) – до людей; 2) від людей – через пророка (наставника, священика) – до Бога.

Специфіка мови релігії відображається і вивчається в межах релігійного дискурсу, який у стилістиці східнослов'янських мов почали виокремлювати лише наприкінці 90-х рр. ХХ ст. (С. А. Гольберг, М. М. Кожина, О. А. Крилова, Л. П. Крисін, Л. І. Мацько, Л. І. Шевченко та ін.). У славістиці немає єдності щодо вживання терміна на позначення цього стилю: *богословський стиль*, *релігійний стиль*, *релігійно-повідницький стиль*, *сакральний стиль*, *теологічний дискурс* тощо. У турецькій лінгвістиці використовують переважно такі терміни, як *din dili* ‘мова релігії’ (Т. Коч, Е. Ерккан), *İslam dili* ‘мова ісламу’ (Х. Чаглаян), *Kuran dili* ‘мова Корану’ (І. Озель).

Варто акцентувати увагу і на окремих дослідженнях різних аспектів релігійних термінів деяких тюркських мов. Зокрема, Л. А. Покровська (1997 р.) та І. П. Юзвяк (2014 р.) присвятили свої наукові розвідки релігійній (християнській) термінології *гагаузької мови*. У монографії О. М. Гаркавця „Уруми Надазов'я: історія, мова, казки, пісні, загадки, прислів'я, писемні пам'ятки” (1999 р.) представлено приклади лексики *урумської мови*, що відображають ісламську складову культури урумів: *азиз* (укр. святий), *арам* (укр. нечистий), *ахрет* (укр. потойбічний світ), *ахир земан* (укр. кінець світу) тощо. І. М. Дрига у своїй праці „Конфесійна термінологія немусульманських тюркських пам'яток гагаузів, урумів, караїмів, кримчаків” (2010 р.) вивчає термінологічні особливості конфесійної мови зазначених народів на основі писемних матеріалів та власних авторських записів (2006–2009 рр.). У дисертаційній роботі З. Б. Ях'яєвої (2010 р.) досліджено конфесійно марковані засоби *кумикської мови* на лексичному, фразеологічному та пареміологічному рівнях. Наведені дослідження є фрагментами аналізу релігійних концептів певних лінгвокультур.

Релігійні тексти у своїй сукупності формують релігійний дискурс. Релігія становить єдність догм, правил та особливостей віросповідання і прояву світобачення, властивих нації; натомість, релігійний дискурс об'єднує книги Святого Писання, молитви й інші жанри релігійного призначення. Тексти власне релігійного дискурсу мають характерні лише їм особливості.

До функцій релігійного дискурсу належать: інституційна, світоглядна, регуляторна та інші функції, пов'язані з реалізацією ціннісних і культурних доміант у релігійній комунікації. Зокрема, про формування відповідного релігійного світогляду в турецьких дітей засвідчує низка відповідних дитячих видань: „Nikayelerle 365 gün dini kelime” („365 релігійних слів з оповіданнями”, 2010 р.), „Çocuklar için Kuran Terimleri Sözlüğü” („Словник коранічних термінів для дітей”, 2011 р.), „Peygamberimizin çocuk yılları” („Дитячі роки пророка Мухаммеда”, 2013 р.) тощо.

Роль молитви у вираженні духовних потреб турецького народу засвідчують такі різновиди молитов, як: *fakîrlik çekenin okuyacağı dua* (укр. молитва бідняка), *cenaze duası* (укр. молитва на похованні), *felç duası* (укр. молитва паралізованого), *gemiye binildiğinde okunacak dua* (укр. молитва при посадці на корабель), *hastanın kendine duası* (укр. молитва хворого), *göz ağnsı duası* (укр. молитва при болях в оці), *işte ve sınavda başarı duası* (укр. молитва для досягнення успіхів на роботі й під час іспиту), *kocası ölen kadının duası* (укр. молитва чоловіка, у якого померла дружина), *mülk sahibi olma duası* (укр. молитва власника майна), *sofra duası* (укр. обідня молитва), *sıcak / soğuk hava duası* (укр. молитва-прохання про теплу / холодну погоду), *yangın duası* (укр. молитва захисту від пожежі) та ін.

Отже, інтеракція мови і релігії в турецькому суспільстві зустрічається в різних виявах, які не є характерними для багатьох інших етносів.

У підрозділі 2.2 „Взаємозв'язок релігійного й світського” проаналізовано функції та різновиди сакралізації, проблеми десакралізації в сучасних наукових студіях.

Поняття „сакралізація” функціонує в різних сферах суспільного життя: зокрема, позначає поклоніння божествам-жінкам (А. Ш. Шарипов), сакралізація образів Батьківщини (І. С. Накашидзе), сакралізація влади (С. В. Янов). У вузькому розумінні термін „сакралізація” вживається у релігійній сфері. Вплив релігії на суспільне життя (географія, економіка, політика, культура) позначається і на зміні терміна „сакралізація”, який набуває соціального забарвлення. До того ж, відбувається і зворотний зв'язок, за якого зміни в повсякденному житті впливають на форми традиційної релігії та, як наслідок, змінюють її.

Сакралізація мовних одиниць – надзвичайно цікаве явище в мовній картині світу кожного етносу, оскільки будь-який народ виробляє особливі принципи ставлення людини до Бога, до людини і здійснює це „значною мірою за допомогою мови” (Т. Б. Радбиль). Життя віруючої людини сакралізується, при цьому освячуються всі його складники – обряд народження, смерті, режим дня, робота, відпочинок, їжа тощо.

Термін „десакралізація”, який уживають для позначення віддалення від релігійних ідеалів, уперше з'явився в дослідженнях із культурології та політології, позначаючи звільнення суспільства й особистості від впливу релігії та релігійних установ, переорієнтацію релігійної моделі суспільства на світську. У вузькому розумінні десакралізація – це політика держави, спрямована на зменшення впливу релігії в суспільстві; перетворення володінь релігійних установ у світські володіння; заміщення духовної особи, звання чи місця – світським. Відповідно до визначення, поданого в турецьких словниках, десакралізація (*dünyevileşme* (укр. *набуття особливих рис світськості*), *sekülerleşme* (укр. *секуляризація*), *sekülerizm* (укр. *секуляризм*) – це: 1) відділення юриспруденції від держави й суспільних установ від церкви; 2) забезпечення відповідності суспільного життя нормам моралі і права замість норм релігії і віри.

У дисертації розглянуто проблему втрати сакрального на мовному рівні. Під релігійно маркованими одиницями маємо на увазі всі ті мовні засоби, які безпосередньо пов'язані з релігією іслам та напрямком в ісламі – суфізмом, а також, деякою мірою, з іншими релігіями, які теж вплинули на формування світоглядних парадигм турецького суспільства.

У підрозділі 2.3 „*Методика дослідження діалектики релігійного й світського в турецькій лінгвокультурі*” випрацюється принцип аналізу взаємозв'язку релігійної і світської лексики та фразеології, яка активно функціонує в сучасній турецькій лінгвокультурі. Зокрема, з цією метою поєднуються сучасні методи і методики етнолінгвістичного та лінгвокультурологічного аналізу лексичних, фразеологічних, пареміологічних одиниць, вибраних як зі словників, так і з текстів різних епох та стилів, із проведенням (у разі необхідності) для окремих лексем і фразеологізмів асоціативного експерименту.

Застосування у дисертації *функціонального* методу дозволило проаналізувати мовні засоби в різних дискурсах, встановити значення комунікативного підходу. Зокрема, в роботі здійснено контекстуальний та компонентний аналізи лексем у текстах різних стилів сучасної турецької мови, що дозволяє простежити характер зміни значення слова залежно від типу дискурсу.

Лінгвокультурологічний метод використаний для аналізу знаків мови, зокрема, фразеологізмів і паремій, який поєднується із семантичним та компонентним аналізами. До міждисциплінарних методів аналізу, окрім лінгвокультурологічного, належить також метод контент-аналізу, який використовується для проведення суміжних досліджень на перетині лінгвістики і культурології, історії тощо. Таким чином, контент-аналіз передбачає аналіз текстів, контекстів для визначення певних закономірностей на основі отриманих даних.

При проведенні асоціативного експерименту для вивчення окремих мовних асоціацій застосовано психолінгвістичний метод. Зокрема, йдеться про такого типу експеримент, коли носії турецької мови взяли участь в анкетуванні, представивши тлумачення запропонованих слів (В. П. Белянін).

У третьому **практичному** розділі “**Сакралізація в турецькому мовно-культурному просторі**” висвітлено процес сакралізації антономазійних номінацій, суфійської термінології та ін. Джерельною базою дослідження є тексти релігійного дискурсу, зокрема релігійні оповідання, тексти молитов тощо, на основі яких аналізуються лексика і фразеологія, що використовуються для позначення осіб і понять, а також – сакралізований енігматичний дискурс (загадки, кросворди).

Зокрема, у підрозділі 3.1 “*Сакралізація антономазійних номінацій у релігійному дискурсі турецької мови*” аналізуються лексеми світської сфери, які вживаються на позначення **Аллаха, пророка Мухаммеда, Корану** тощо.

Аналіз семантики антономазійних номінацій на позначення теоніма **Аллах** дозволяє розподілити їх за такими групами, у яких зафіксоване вживання т. з. світських лексем із сакралізованим значенням:

– володар обох світів, неба і землі, природних об'єктів, усіх земних переваг і чеснот: **Yüce göklerin sahibi** (Володар величних небес), **Danelerin ve Meyvelerin Rabbi** (Володар насіння і фруктів), **Gerçek adalet sahibi** (Володар справжньої справедливості);

– друг: **En güzel dost** (Найкращий друг), **Dostların can dostu** (Сердечний друг друзів), **Kalplerin dostu** (Друг сердець);

– помічник знедолених, тих, хто потрапив у скрутне становище: **Bütün yardımcısız kalanların yardımcısı** (Помічник усіх безпомічних);

– творець: **Bütün sanatların sanatkarı** (Творець усіх мистецтв), **En güzel yaratıcı** (Найкращий Творець), **Her şeyi yaratan** (Творець усього);

Ім'я центрального в ісламі **пророка Мухаммеда** має, за різними даними, від 200 до 400 епітетів: **Abdullah** (Раб Аллаха), **Ahsen** (Найкрасивіший), **Cevad** (Щедрий), **Halil** (Друг), **Mesud** (Щасливий), **Masum** (Невинний), **Naki** (Дуже чистий), **Said** (Щасливий), **Vaiz** (Порадник), **Zeki** (Розумний) та ін.

Характеризуючи метафоричні образи пророка Мухаммеда, необхідно зазначити, що його часто зображують в образі троянди. Взаємозв'язки між пророком Мухаммедом та трояндою покладено в основу низки антономазійних номінацій, які символізують саме пророка:

– **Cennetin eşsiz bir gülü** (Незрівнянна троянда раю);

– **Çiçeklerin sultani 'Gül'** (Султан квітів “Троянда”);

- *Güllerin gülü* (Троянда з троянд);
- *Güllerin efendisi ve kalplerin sultanı* (Пан троянд і султан сердець);
- *Güllerin en güzeli* (Найкраща з троянд);
- *Gül kokusu* або *Gül kokulu* (Запах троянди або Із запахом троянди).

Окрім цього, антономазії дають уявлення про пророка Мухаммеда, як про друга, красеня, лідера, пана, учителя, посла: *Sevgililer sevgilisi* (Улюблений з улюблених), *Parlak yıldız* (Блискуча зірка), *En sevilen öğretmen* (Найулюбленіший учитель) та ін.;

Священна книга мусульман *Коран* (тур. Kuran-ı Kerim) теж має низку назв, використання яких характерне для релігійного дискурсу турецької мови: *Kitap* (Книга), *Nur* (Світло), *Şifa* (Зцілення) тощо.

Антономазійні номінації вживаються також на позначення таких сакронімів, як: місяць *Рамазан – On bir ayın sultanı* (Султан дванадцяти місяців), *İmam – hoca* (Вчитель), *Adam – İnsanların Atası* (Батько людства).

Варто зауважити, що в деяких випадках однакові описи подаються для різних явищ. Так, антономазійну номінацію *Yücelerin Yücesi* (Вищий із вищих) вживають водночас щодо священної книги мусульман – Корану і стосовно священного храму в Єрусалимі (тур. *Kudüs Tapınağı*).

Отже, антономазійні номінації на позначення *Аллаха, пророка Мухаммеда, Святого Корану* та інших сакронімів демонструють процес сакралізації лексичних одиниць і набуття ними тих специфічних значень, яких немає в існуючих словниках.

У підрозділі 3.2 “Суфійська термінологія як різновид сакралізації” аналізуються лексикографічні праці С. Улудага, Е. Каджабія, А. Кашані, С. Седжаді, у яких зафіксовано одиниці, переосмислені в суфійському світосприйнятті. Найбільш характерними для суфійської термінології є такі лексеми, як: *ata* (букв. батько, предок), *baba* (букв. батько), *kulavuz* (букв. провідник) ‘шейх, мюршид’, ‘голова суфійської общини, обителі’, *bacı* (укр. старша сестра) ‘дружина шейха (мюршида)’, *ab-ı revan* (букв. вода, яка тече) ‘радість та спокій, які наповнюють серце суфіїв’, *agyar* (букв. іноземець) ‘той, хто не входить до певного суфійського ордену’, *âkul* (букв. розумний) ‘той, хто не піддається спокусам повсякденного життя’, *alem* (букв. світ) ‘мирський світ’; *aşk, sevda, sevgi* ‘божественна любов’, *aşık* (букв. закоханий) ‘той, хто служить Аллаху всім серцем та душею’, *maşuk* (букв. коханий) ‘Аллах’, *bağ* ‘духовний світ суфія’, *halvet* (букв. самотній, одинокий) ‘аскетичне життя суфіїв протягом сорока днів у повній відмові від земних задоволень’.

У роботі сакроніми суфійського походження класифіковано за тематичним критерієм для демонстрації ступеня їх поширеності:

1. Терміни на позначення представників тарикатів та їх ступенів (*abdal* (букв. мн. від лексеми *bedel – ціна, вартість*) ‘бродячий дервіш’, *arif* (букв. обізнаний, знаючий) ‘суфій, який у всьому послуговується волею Аллаха, *hadim* (букв. прислужник) ‘особа, яка не є дервішем, проте готова допомагати суфіям’, *derviş* (букв. бідний) ‘дервіш’, *ham* (букв. незрілий, неспілий, сирий) ‘початківець суфійського вчення’, *insan-ı kamil* (букв. досконала людина) ‘людина, яка всіма своїми діями служить Аллаху’.

2. Терміни на позначення певних обрядових місць: *meyhane* (букв. місце збору друзів) ‘приміщення для зібрання муршидів’, *meydan* (букв. майдан) ‘назва місця в мевлевітських та бекташитських сектах, у якому здійснюються суфійські ритуали’.

3. Терміни на позначення одягу суфіїв: *cübbe* (букв. широкий та довгий зовнішній одяг) ‘накидка, яку носять суфії’, *hurka* (букв. верхній одяг з рукавами із вовни) ‘одяг дервішів з довгими рукавами та без комірця’, *sank* (букв. головний убір, який накручують на голову) ‘головний убір суфіїв’.

4. Терміни, пов’язані з певними станами та правилами в суфізмі: *cezbe* (букв. притягування, наближення) ‘процес наближення раба до Аллаха’, *hakikat* (букв. істина) ‘найвищий ступінь, якого досягають у релігійному житті’, *kabz* (букв. тримання, притримання) ‘надія і страх – два стани у суфізмі, які настають після радості та хвилювання’.

5. Терміни, пов’язані з поведінкою та способом життя суфіїв: *gülbang* (букв. щебетання) ‘молитва, яку співають хором’, *takva* (букв. страх, остерігання) ‘остерігатися гніву Аллаха, намагатися уникати поведінки, яка може стати підставою для покарання’.

Зафіксована сакралізація у сфері суфійської термінології турецької мови демонструє суттєвий слово- та фразеотворчий потенціал лексем турецької мови.

У підрозділі 3.3 „Сакралізація в енігматичному дискурсі” представлено особливості мовної сакралізації в турецьких загадках і кросвордах.

На особливу увагу заслуговує малодосліджене в сучасній лінгвістиці питання сакралізації лексичних одиниць у складі народних та авторських турецьких **загадок**. Важливою в аналізованому аспекті є сакралізація чисел у складі турецьких загадок.

Наприклад, число *bir* (букв. один) символізує:

– Аллаха:

Bir nedir, beş nedir?

Kabe'deki taş nedir? (Allah, namaz, Hacer-ül-Esved.)

Досл.: **Один** – це хто, п’ять – це що? / А який камінь в Каабі? (відгадка: **Аллах**, молитва-намаз, чорний камінь аль-Хаджар аль-Есвад).

– Каабу (головний храм мусульман, розташований у Мекці, висота якого – п’ятнадцять метрів):

Nar tanesi, nur tanesi,

İslamhın bir tanesi (Kabe.)

Досл.: Є гранати, є й промінці, / В ісламі лише **один** (відгадка: храм Кааба).

Числа, що символізують одні й ті ж релігійні явища, мають властивість уживатися з різними іменниками: намаз у турецьких народних загадках – це п’ять фруктів (тур. *beş meuve*), п’ять яблук (тур. *beş elma*), п’ять троянд (тур. *beş gül*),

п'ять плодів мигдалю (тур. *beş badem*). У деяких випадках може змінюватися лише нумератив: словосполучення *otuz okka üzüm* – тридцять **окка** (міра ваги, що дорівнює 1,283 кг) винограду є синонімічним до вислову *otuz salkım üzüm* – тридцять **грон** винограду.

Отже, цифри та інші одиниці виміру в окремих релігійних загадках мають здатність вживатися в переносному значенні і переходити в розряд сакронімів, як, власне, й інші лексеми (*dilsiz imam* (букв. імам без язика) – півень).

Поруч із загадками різновидом енігматичного дискурсу є **кросворди**. Явище сакралізації в турецьких кросвордах виражається через найбільш поширені способи кодування об'єктів пошуку, вербалізованих асоціативних зв'язків, які відіграють інтегруючу роль у зіставленні різних предметів. При цьому здійснюється характеристика основних мовних засобів кодування об'єкта дійсності, подаються образно-семантичні аспекти формування турецьких кросвордів.

Релігійна тематика, а відповідно і явище сакралізації, у кросвордах можуть бути представлені двома способами:

1. Окремі статті у збірках кросвордів, присвячені релігії: релігійні промови, які виголошуються в мечетях релігійними діячами (відгадка: тур. *vaaz*), заклик до молитви, який у мусульманській релігії голосно виголошує *муеззін* (відгадка: тур. *ezan*), місце зібрання усіх мусульман у судний день (відгадка: тур. *mahşer*).

2. Цілі кросворди, присвячені релігії (тематичні кросворди). Цілісність тексту кросворду „зовнішньо” продиктована тим, що передбачається запис певних відповідей на наведені тексти завдань. При цьому слова перехрещуються між собою.

У збірці кросвордів Н. Кафли є велика кількість релігійних філвордів (видів кросвордів, у яких зашифровано слова у вигляді набору букв), присвячених певній темі. Найбільш популярними є такі теми кросвордів: *sahabe* ‘імена мусульман, які жили в часи пророка Мухаммеда, бачили і знали його особисто’; *peygamberler* ‘імена мусульманських пророків’; *Esma'ül Hüсна* (Есма-уль Хусна) ‘99 красивих імен пророка’; *sureler* ‘назви основних сур Корану’; *mahya* ‘освітлені написи, які розміщують між мінаретами мечетей у місяць Рамазан’; *Ramazan* ‘місяць посту в мусульман’.

Наприклад, яскравим зразком філворду є кросворд “**Ramazan Neşesi**” (“Радість Рамазану”), у якому потрібно знайти такі релігійні терміни: *teravih* ‘намаз, який виконується ввечері в місяць Рамазан’; *fitre* ‘милостиня, яку передбачено роздавати бідним перед святковим намазом’; *ifrar* ‘вечеря під час посту в місяць Рамадан’; *imsak* ‘час початку посту’; *Kadir gecesi* ‘ніч, коли почалося послання Корану, 27-й день місяця Рамазан’; *sahur* ‘їжа, яку споживають у місяць Рамазан із метою дотримання посту в денний час’; *oruç* ‘піст’; *mukabele* ‘читання напам’ять Корану в місяць Рамазан’; *zekat* ‘передача бідним 1/40 прибутку’; *bayram* ‘свято’; *sabir* ‘терпіння’; *irade* ‘воля’, ‘бажання’.

З літер, які не увійшли до кросворда, складається речення: *Onbir ayın sultanı rahmet ve bereket ayı mübarek ramazan hoş geldin* (Ласкаво просимо [до нас] благословенний місяць Рамазан – місяць благословення і благополуччя, султан дванадцяти місяців).

За допомогою виражених у кросвордах знань читач отримує відповідну релігійну інформацію, а дослідник – форму сприйняття таких даних носіями турецької мови та способи її вираження.

У четвертому **практичному** розділі “**Десакралізація мовних одиниць у турецькій лінгвокультурі**” проаналізовано процес втрати лексемами на позначення релігійних реалій свого первинного значення в певних словосполученнях або контекстах.

У підрозділі 4.1 “*Детермінологізація релігійних лексем у турецькій літературній мові*” аналізується процес набуття релігійними термінами вторинних значень, при якому втрачається зв'язок мовної одиниці з первинною номінацією і відбувається т. з. мовна десакралізація.

Так, релігійні реалії активно функціонують не лише в релігійному, а й в художньому, публіцистичному та науковому дискурсах, проте в турецькій мові кількість таких лексем на 15-20% більша, ніж в окремих слов'янських чи західноєвропейських мовах.

Присвячені вивченню мусульманських реалій наукові розвідки таких дослідників, як А.Більгін, Т. В. Кондратюк, Ш. Г. Мохаммад-заде, С.Кочак, М.О.Сулова, С. Унлю, В. Д. Ушаков, спрямовані переважно на розуміння лексичних і фразеологічних одиниць у релігійному контексті й не порушують питання їхнього функціонування та трансформації в інших дискурсах.

У підрозділі 4.2 “*Релігійний складник турецького ономастикону*” зазначається, що історія онімів сягає античних часів. У кожній мові власних назв більше, ніж назв апелятивів. Відтак, оніми є особливо продуктивним фактологічним матеріалом для лінгвістичних досліджень (О. Ю. Карпенко). У нашому дослідженні, з точки зору взаємозв'язку з релігією, аналізуються антропоніми, топоніми, ергоніми, заголовки художніх творів.

Відрелігійні **антропоніми** були досліджені з огляду знання респондентами значення свого імені: 25% опитаних відповіли, що їм дали імена їхніх родичів, 22% – релігійні імена, 21% – просто красиві імена, 32% – не змогли дати відповідь. Ураховуючи складність розуміння десакралізованих антропонімів представниками турецького народу, в роботі запропоновано їх розширену тематичну класифікацію, з поясненням релігійних реалій:

- імена, що позначають епітетні характеристики імені Аллаха: **Alim** (араб. той, хто багато навчався, багато знає); **Celil** (араб. великий, могутній); **Gafur** (араб. той, хто пробає); **Habir** (араб. той, хто володіє інформацією); **Hakim** (араб. той, хто панує над усім); **Halim** (араб. спокійний, тихий) та ін.;
- імена, характерні для прихильників Аллаха (імена з компонентом *abd* – 1. Створений Аллахом, людина. 2. Раб): **Abdullah** (букв. з араб. раб Аллаха); **Abdüllatif** (з араб. *latif* – м'який, присмий, витончений) ‘раб милого, красивого, м'якого та приємного Аллаха’; **Abdülferid** (з араб. *ferid* – єдиний, незрівнянний) ‘раб єдиного Аллаха’; **Abdülmucib** (з араб. *mucib* – той, хто допомагає знедоленим) ‘раб Величного Аллаха, який відповідає всім, хто до нього звертається з проханнями та молитвами’ та ін.;
- імена, що позначають покровительство та мудрість Аллаха: **Amanullah** (з араб. захист Аллаха); **İkramullah** (з араб. частування Аллаха); **Hikmetullah** (з араб. мудрість Аллаха);

- імена, що символізують велич ісламу: *Akşamseddin* (з араб. сонце релігії); *Nusrettin* (з араб. представник релігії); *Nureddin* (з араб. промінь, світло релігії); *Şahabeddin* (з араб. зірка релігії); *Şahadeddin* (з араб. ознака релігії); *Müslim* (з араб. мусульманин);
- імена на позначення пророка Мухаммеда та його якостей: *Ahmet* (букв. з араб. той, кого дуже вихваляють); *Habibullah* (букв. з араб. улюбленець Аллаха); *Meşhed* (букв. з араб. місце захоронення загиблого воїна); *Mevsul* (букв. з араб. той, хто досягнув, поєднався); *Misbah* (з араб. засіб для освітлення); *Mukim* (букв. з араб. той, який мешкає); *Mustafa* (букв. з араб. очищений);
- імена на позначення родичів пророка Мухаммеда: *Ali* (букв. араб. великий, високий) ‘чоловік доньки пророка Мухаммеда Фатми, четвертий халіф’; *Emine* (від араб. *Amine*) ‘мати пророка Мухаммеда’; *Fatma* ‘наймолодша донька пророка Мухаммеда’; *Hüseyin* (букв. з араб. маленький улюбленець) ‘онук пророка Мухаммеда, молодший син пророка Алі’;
- імена пророків, святих, ангелів: *Ibrahim* (букв. з араб. батько віруючих) – коранічний пророк Ібрагім; *İmran* (букв. з араб. прив’язаний до свого будинку) – батько святої Мер’ем; *Nuh* – пророк Нух (христ. Ной), *Melek* (букв. з араб. ангел; створіння, зроблене Аллахом із променів) (Ж.); *Cebrail* – ангел Джебраїл (христ. ангел Гавриїл);
- імена, що за походженням є назвами релігійних місць: *Behişt* (перс.), *Cennet* (араб.), *Firdevs* (араб.) (ж.) (укр. рай); *İrem* (араб.) (ж.) (укр. райський сад); *Kevser* (укр. Кевсер – назва річки в раю); *Medine* (укр. місце паломництва мусульман; захоронення пророка Мухаммеда).

Отже, десакралізовані турецькі антропоніми – це кумулятивні мовно-культурні знаки, які концептуалізують знання людини про світ, інтегрують лінгвістичний та екстралінгвістичний чинники в турецькій мовній картині світу. 80% з них – втратили релігійні конотації, проте активно вживається в турецькому антропоніміконі.

Десакралізовані **топоніми** турецької мови мають різну частотність функціонування у різних мовах залежно від екстралінгвістичних чинників. Так, зважаючи на релігійну спрямованість турецького суспільства, аналізовані топоніми є помітним явищем у турецькому ономастиконі.

Майже 70% десакралізованих топонімів становлять ойконіми, які представлені такими тематичними групами, як: *назви учасників релігійного дискурсу* (імам, прочанин, хафиз та ін.): *İmamlar* (букв. імами) – село Імамлар, район Меркез, область Бартин); *Hacbekirler* (букв. прочани родини Бекіра) – село Хаджібекірлер в районі Байраміч, область Чанаккале; *назви культових споруд* (мечеть, придорожна мечеть та ін.): *Alamescüt* (букв. червона мечеть) – село Аламесджіт у районі Дінар, область Афйонкарахісар, *Akçamescüt* (букв. білувата мечеть) – село Акчамесджіт в районі Меркез, область Бартин; *назви видів поклоніння і обрядів*: *Oruçlu* (букв. той, хто тримає піст) село Оруелу в районі Козан, область Адана, *Namazlı* (букв. той, хто зробив молитву-намаз) – село Намазлі в районі Чаршамба, область Самсун; *назви святих*: *Meryemköy* (букв. село Діви Марії) – село Мер’ем у районі Чилдир, область Ардахан; *İsalı* (букв. з Ісусом) – село Ісали в районі Туфанбей, область Адана; *назви релігійних свят*: *Ramazan* (букв. мусульманське свято Рамазан) – село Рамазан в районі Елешірт, область Агри, *Kandilli* (букв. той, хто пов’язаний з мусульманським *кандилем*) – село Канділі в районі Бозюк, область Біледжик); *назви місяців*: *Muharrem* (букв. перший місяць місячного календаря) – село Мухаррем в районі Кумлу, область Хатай, *Şaban* (букв. восьмий місяць місячного календаря) – село Шабан в районі Банан, область Ушак; *назви суфійських атрибутів*: *Abalı* (букв. з *абою* – тканиною, яку використовують суфії) – село Абали в районі Агачорен, область Аксарай, *Dervişler* (букв. дервіші) – село Дервішлер в районі Імамоглу, область Анкара; *назви місць потойбічного світу* (раю та пекла): *Cennet* (букв. рай) – село Дженнет в районі Фіндикли, область Різе; *Cennetpınarı* (букв. джерело раю) – село Дженнетпинар в районі Пазарджик, область Кахраманмараш.

У більшості областей Турецької Республіки збереглося 10% відрелігійних топонімів, які можуть дублюватися в кількох областях чи районах (села, міста з однаковими назвами в різних районах): *Namazgah* (букв. той, хто зробив намаз) – село Намазгах в районі Єнідже, область Чанаккале; село Намазгах в районі Чокчебей, область Зонгулдак;

Наявність таких топонімів в ономастиконі сучасної турецької мови засвідчує важливу роль релігії для місцевих жителів, які пов’язували і продовжують пов’язувати з нею місця свого проживання, мандрів, розташування природних об’єктів.

Ергоніми – це особливий клас лексем на позначення назв установ та організацій, які утворюються паралельно із розвитком економічних і ринкових відносин.

Термін “ергонім” використовує більшість дослідників цього напрямку; деякі дослідники пропонують також інші терміни на позначення таких онімів: О. Белів, В. Коршунова та Т. Ніколаєва вживають термін “фірмонім”; Д. Яловець-Коновалова – словосполучення “назва комерційного підприємства”, Р. Козлов, Ю. Вайрах – “ергоурбонім” тощо.

Ергоніми турецької мови, як і інших, вказують на таке спрямування діяльності комерційних закладів:

- автентичність товарів і послуг: *Cennet Hediyelik Mağazası* – сувенірний магазин „Рай”, *Mevlana oteli* – готель „Мевляна”, *Derviş oteli* – готель „Дервіш”;
- вишуканість, елітність: *Cennet Kültür Merkezi* – культурний центр „Рай”, *Meleşim Moda Evi* – будинок моди „Мій ангел”, *Mucize Moda* – будинок моди „Диво”, *Cennet moda* – будинок моди „Рай”;
- ім’я власника, його близьких чи рідних: *Rıfat Minare Konserve Fabrikası Kollektif Şirketi* – ПП „Консервний завод імені Рифата Мінаре”, *Hacı Şakirler Konağı* – маєток Хаджи Шакірлера, *Hacı Abdullah Lokantası* – їдальня Хаджи Абдуллаха;
- зовнішній вигляд: *Beş Melek oteli* – готель „Білий ангел” (ошатний готель з фасадом білого кольору в районі Коньяалти в Анталії);
- місце розташування закладу: *Şok Cennet Mağazası* – магазин „Шок-Дженнет”, розташований у кварталі Дженнет (укр. Рай) у Стамбулі;
- популярність: *Mevlana Marketler Birliği* – мережа супермаркетів „Мевляна”;

- спеціалізацію закладу: косметологічний центр „**Adem ve Havva**” (укр. Адам і Єва), що надає послуги для чоловіків та жінок.

Релігійні терміни набувають поширення й у **заголовках творів художньої літератури**, часто втрачаючи своє основне значення та отримуючи вторинні значення, які, однак, не зафіксовані в тлумачних і фразеологічних словниках турецької мови.

У цій групі онімів у дисертації виокремлюється три типи заголовків:

- **назви релігійних творів**. Ці назви, зазвичай, відображають зміст релігійних оповідань, історичних творів та есе. Наприклад, назвою твору Х. Пекера є рядки із 138-го аята 2-ї сури Корану ‘Allah’ın boyasıyla boyanmak’ (“Пофарбуватися фарбою Аллаха”), що означає ‘відмовитися від поганих звичок, думок і жити відповідно до встановлених Кораном правил’;
- **назви релігійно-світських творів**. До цієї групи входять назви оповідань, романів та віршів, що є своєрідними ланцюгами між сакральним та секулярним. Так, історичний роман Муаммера Юкселя „Cennet” („Рай”) розпочинається з розповіді Адама про шлях до раю, після чого відбувається перехід до середньовічних війн, спасінням від яких для людей може стати можливість потрапити до прекрасної частини потойбічного світу – раю. У цьому творі спостерігається частковий зв’язок між життям звичайної людини на землі та в раю, і в цьому випадку рай прирівнюється до спасіння. Підтвердженням зазначеної інформації є розгорнута назва цього роману „Kötülük her yerde cennet hiçbir yerde” („Зло скрізь є, а раю ніде немає”), а також роману С. Діяроглу „Adem’den İnsana” („Від Адама до людини”). Символічні значення мають релігійні компоненти в таких творах, як: „Cehennem Çiftliğinden kaçış” (“Втеча з ферми пекла”) – роман Б. Уйгура про труднощі життя; „Cennetin kaçır toprakları” („Втрачені землі раю”) – роман Я. Екінджі про столітню історію культури, релігії, географії турецьких земель; „İki cennet arasinda anılar” („Спогади поміж двох раїв”) – спогади Х. Сюмера про міста Мерсін та Гьозне;
- **назви світських творів**. Ця група представлена символічними онімами. Зокрема, назва роману відомого турецького письменника П. Сафі „Mahşer” („Страшний суд”) розповідає про перипетії кохання двох молодих людей – Ніхада та Муаззез, що лишилися наодинці зі своїми побутовими проблемами після небажання дівчини одружуватися з паном Аллаедіном – власником однієї з місцевих газет, з яким її хотіли заручити.

У підрозділі 4.3 “Розвиток значень відрелігійних лексем і фразеологізмів у художньому і публіцистичному дискурсах” аналізуються переносні, фразеологізовані і пареміологізовані значення лексем і фразеологізмів релігійного походження, функціонування цитатних фразеологізмів, десакралізація в турецьких загадках.

Ступінь десакралізації відрелігійних лексем досліджується за такими тематичними групами:

- 1) лексеми на позначення учасників релігійного дискурсу (50%), а саме:

- найменування ірреальних учасників релігійного дискурсу (вищі сили – Аллах та інші теоніми на його позначення; пророки – Адам, Муса, Нух, Хизир (Хидир); апостоли й ангели). Наприклад, у художньому дискурсі сучасної турецької мови лексему *Allahım* (укр. *мій Аллах*) використовують для передачі здивування, надмірного вияву емоцій, уживають у функції вигуку: *Allahım. Allah’ım, kulaklara da niçin birer kapak yapmadın? diyecekti* (Ö. Seyfettin, ‘Mermer tezgah’) — *І він мав намір сказати: ‘О Господи, Господи, і чому ти не зробив по одній кришці на кожне вухо?’* (О. Сейфеттін, “Мармуровий прилавок”).

- найменування реальних учасників релігійного дискурсу: мусульмани (імам, хаджи, хафиз); немусульмани (гавур, кафір, імансиз тощо): *hacı ağa* (букв. пан-хаджи; той, хто здійснив прощу у Мекку чи Медину) – 1) багатій, який витрачає гроші без наявної на те потреби; 2) той, хто видає себе за багатія; *hacı bekler gibi beklemek* (букв. чекати, як хаджи) ‘чекати з великим нетерпінням’;

- 2) назви місць потойбічного світу (рай, пекло) (10%): *cehennem azabı* (букв. пекельні муки) ‘пекельні муки’, *cehennem hayatı* (букв. пекельне життя) ‘тяжке життя’;

- 3) назви п’яти стовпів ісламу (дотримання цих основних постулатів (стовпів) для правовірного мусульманина є обов’язковим) (10%): 1) усне засвідчення сповідання віри в Аллаха й пророка Мухаммеда (тур. *şehadet*); 2) молитва-намаз (тур. *namaz*); 3) піст (тур. *oruç*); 4) роздавання частини свого майна бідним (тур. *zekat*); 5) паломництво до священних мусульманських місць (тур. *hac*). Наприклад: *namazlı abdestli* (букв. з намазом й абдестом) – 1) правовірний мусульманин; 2) чесний, справедливий;

- 4) назви місяців (5%): *cemaziyelevvelini bilmek* (букв. знати *джемазієлевель* – 5-й місяць місячного календаря) вживають зі значенням ‘знати чиюсь історію життя’;

- 5) назви релігійних книг та їхніх частин (Коран, хадіс, сура, аят) (5%): *Kuran-ı Kerim* ‘Святий Коран’, у переносному значенні – ‘цінний’; *fatıha* ‘перша сура Корану’: *fatıha okumak* (укр. читати *фатіху*) ‘сподіватися, надіятися на щось’; *bismillah demek* (букв. казати “бісміллах” (“*B im’ya Allaha*” – початкові слова фатіхи) ‘початок чогось’; *sure* – 1) один із 111 розділів Корану; 2) місце зупинки; 3) ознака.

У складі фразеологізмів вживаються також літери арабського алфавіту, якими написано Коран: *mim koymak* (букв. ставити літеру ‘*mim*’) – 1) ставити певний знак для того, щоб не забути; 2) наполягати на чомусь; *elif elif* (букв. *еліф еліф*) ‘з тоненьким і прямим зовнішнім виглядом’; *elif elifime* (букв. *еліф до мого еліфа*): 1) літера в літеру (про щось схоже); 2) один в один (те, що відповідає одне одному); *lam lam* (букв. *лям лям*) ‘тоненький; худий’;

- 6) назви культурних споруд та їхніх елементів (мечеть, мінарет, міхраб та ін.) (5%): *minare boyu* (букв. розміром з *мінарет*) – ‘висотою 20–30 метрів’; *mihrap* – 1) виступи в мечетях і місцях, де здійснюється намаз, які вказують на напрямок киблі, і там, де стоїть імам; 2) напрямок, спрямування. *Mihrabımdır kaşlarının aresi* (A. Ömer) – *Мій міхраб – це проміжок між бровами. Сами уклінувшись, ама, міхрабі yerinde* (букв. Мечеть зламалася, проте *міхраб* – на місці) ‘про жінок, які, незважаючи на вік, не втратили своєї краси’;

- 7) назви загальнорелігійних понять (*haram* (укр. заборонений), *helal* (укр. дозволений), *sünnet* (укр. обрізання) та ін.) (5%): *haram yemek* (букв. їсти *заборонене*) ‘жити за нечесно зароблені кошти’; *helal süt emmiş* (укр. вигодовуватися

дозволенім молоком) ‘дуже правильна і чесна людина’; *helal oteller* (синоніми *İslami oteller*, *İslami tatil yerleri*, *muhafazakar oteller*) ‘готелі, де заборонено вживання алкоголю, з окремими для чоловіків та жінок місцями для купання (басейни, зони-спа); у деяких готелях є пляжі, на яких можуть відпочивати лише жінки, обов’язковою в таких готелях є наявність мечеті’;

8) назви суфійських понять (10%), серед яких варто виділити такі підгрупи:

а) родові поняття *derviş*, *abdal* (укр. бродячий дервіш), *astane*, *dergah*, *zaviye*, *tekke* (укр. дервішські обителі – астане, дергах, завіє, текке): *deli derviş gibi* (букв. як божевільний дервіш), *hayran abdal* (букв. здивований бродячий дервіш) ‘з розгубленим виглядом’; *abdal abdal bakınmak* (букв. дивитися, як бродячий дервіш) ‘дивитися, не розуміючи суті справи’; *tekke meşrutası* (букв. власність текке) ‘недоглянута, напіврозвалена будівля’; *zaviyede çorba*, *tekkede pilav* (букв. У завіє – суп, а в текке – плов) – ‘Кожному по заслугах’;

б) назви представників різних тарикатів – *Alevi*, *Kızılbaş* (укр. алевіти), *Bektaşî* (укр. бекташити), *Kalenderî* (укр. календерити), *Mevlevî* (укр. мевлевіти): *Kızılbaş gibi* (букв. як кизилбаши (найменування сунітами алевітів) ‘нечесна, безсовісна людина’, *Kalender Adam* (букв. людина-календерит) – 1) ‘толерантна, добра людина’; 2) ‘бідна людина’. Виникнення ФО *Bektaşînin çarvası*, *Mevlevînin çivisi* (букв. мотига бекташита, цвях мевлевіта) ‘кожному своє’ ґрунтується на тому, що бекташити віддавали перевагу обробці землі, натомість мевлевіти весь свій час проводили в обряді *сема*, для оволодіння яким потрібно ставити ногу на дошку із забитим цвяхом), *Mevlevî gibi dönmek* (букв. обертатися, як мевлевіт) ‘непосидючий, рухливий’;

в) лексеми та словосполучення на позначення обрядів представників названих орденів. Наприклад, від мевлевітського звичаю *bin bir çile* (букв. тисяча і одне випробування), що позначав виконання протягом зазначеного періоду в спеціально відведених місцях (тур. *çilehane*) таких обов’язків, як чистка взуття, прибирання приміщень, застилання ліжок, миття посуду, приготування щербету, прання білизни, походять не зафіксовані фразеологічними словниками словосполучення (*bin bir zorluk* ‘тисяча й одне ускладнення’; *bin bir çaba* ‘тисяча й одне зусилля’) та ФО (*çile çekmek* (букв. терпіти випробування) ‘жити в стражданнях та смутку’ (*çileden çıkmak* (букв. виходити з випробувань) – 1) ‘завершуватися (про термін випробування у дервішів)’; 2) ‘закінчуватися (про терпіння)’; *çile doldurmak* (*çıkarmak*) (букв. наповнювати (виймати) випробування) ‘чекати закінчення складного періоду’;

г) найменування одягу дервішів (*hurka* (укр. хирка – накидка, яку одягають поверх іншого одягу); *külâh* (укр. кюлах – головний убір суфіїв), *tennure* (укр. теннуре – широке плаття білого кольору): *hurkayı başına çekmek* (букв. натягувати хирку на голову) ‘розірвати стосунки з найближчим оточенням’, *külâh giymek* (букв. одягати ковпак) ‘бути обманутим’, *külâhum havaya fırlatmak* (букв. підкидати ковпак у повітря) ‘дуже радіти’.

Під час аналізу цитатних релігійних фразеологізмів турецької мови виділяються три групи ФО:

- коранічного походження (50%): *bacak bacağa dolaşır* (букв. зійдеться нога з ногою) – ‘безвихідь, відчай, хвилювання, які супроводжують людину напередодні смерті’;
- суфійського (30%): вислів *Ya Hu* (букв. О Господи!; *Hu* – форма звертання до Аллаха в суфіїв) уживали дервіші під час молитви-зікру (тур. *zîkr*). У сучасній турецькій мові цію ФО і її похідні *Ya Hu Hu*, *Hucuğum*, *Ya Hucuğum* функціонують як форми звертання зі значеннями ‘подивись’, ‘поглянь’, ‘йди-но сюди’;
- біблійно-коранічного та біблійного (20%): *Düşmanlarınızı sevin* (букв. Любіть Ваших ворогів), *Kardeş sevgisi süreklî olsun* (букв. Любов братів нехай буде вічною), *Sezar’ın hakkını Sezar’a verin*, *Tanrı’nın Tannı’ya* (букв. віддати кесареве кесарю, а Богу – богове).

Частина фразеологізмів є спільною не тільки для текстів релігійного, а й для художнього, газетно-публіцистичного дискурсу та розмовного мовлення сучасних турків.

Прислів’я турецької мови з релігійним компонентом класифікуються відповідно до тематичних груп, до яких вони можуть належати, а саме:

I. Риси характеру людини (60%), які поділяються на позитивні та негативні:

а) позитивні риси людини:

- витривалість: *Allah kuluna götüreceği kadar yük verir* (букв. Аллах своєму рабу дає такий вантаж, який він може потягти) ‘Аллах навантажує помірно, і людина повинна це витримати’;
- правдивість: *Allah doğruların yardımcısıdır* (букв. Аллах допомагає чесним) ‘Правда завжди в найбільшій пошані’;
- працьовитість: *Terlemeden Allah insana yardım etmez* (букв. Аллах не допоможе неспітнілій людині) ‘Аллах допомагає працьовитим’;
- розсудливість: *Ramazanda borç edene, bayramda ödemek güç olur* (букв. Тому, хто під час місяця Рамазану взяв борг, буде складно його повертати на свято) ‘Завжди слід думати про наслідки’;
- терпіння: *Sabır, cennetin anahtarıdır* (букв. Терпіння – ключі раю) ‘Терплячий дочекається допомоги і благословення’;
- щедрість: *Cennetin kapısını cömert açar* (букв. Двері раю відкриває щедрість) ‘Все хороше розпочинається зі щедрості’; *Bir tavuğun zekati bir yumurta* (букв. зекат (пожертва) курки – це яйце) ‘Кожен дає те, що має’;
- передбачливість: *Aşure yemeye giden kaşığı tasır* (букв. Той, хто йде їсти ашуре, з собою і ложку бере) ‘Слід завчасно готуватися до будь-якої справи’;
- цілеспрямованість: *Dervişin fikri neyse zikri de odur* (букв. Про що думає дервіш, те він і просить під час молитви) ‘Намагатися підпорядкувати всі свої дії одній меті’;

б) негативні риси характеру:

- відсутність здорового глузду: *Cennete girse fidan kırar, cehenneme gitse kazan deler* (букв. Якщо потрапить до раю, то поламає саджанець, а потрапить до пекла, то зіпсує казан) ‘Нерозумна людина ніде не вміє себе поводити’;

- ледарство, лінощі: *Gavurun tembeli keşiş, Müslüman'ın tembeli derviş olur* (букв. У **гяурів** лінивий **монах**, а у мусульман – **дервіш**) ‘проводити цілий день без роботи’;
- невдячність: *Mescit (Tekkenin / caminin) tumunu uyıen kedi kör olur* (букв. Кіт, який з’їв свічку **придорожньої мечеті (текке / мечеті)**, стає сліпим) ‘Від невдячних людей вдячності не дочекаєшся’;
- необов’язковість: *‘Cehenneme gidiyorum’ diyen gelmiş de, ‘Şimdi gelirim’ diyen gelmemiş* (букв. Той, хто сказав „Іду в **пекло**”, прийшов, проте той, хто сказав: „Зараз прийду”, не прийшов) – ‘обіцяти, однак не виконувати свої обіцянки’.

II. Соціальні та моральні категорії (40%):

- допомога, добрі справи: *Allah kimseyi yaz günü ayıransız, kış günü yorgansız, bayram günü oğlansız bırakmasın.* (букв. **Аллах** у літній день нікого не залишить без айрану, а у святковий день – без сина) – ‘Аллах завжди принесе добро’;
- доречність: *Kıyamet gününde ibadet olmaz* (букв. У день страшного суду не місце молитві) ‘Усьому свій час’;
- надія: *Allah bir kapıyı kaparsa öbürünü açar* (букв. Якщо **Аллах** відкриє одні двері, то він закриє інші), *Allah gülmüş kapıyı kaparsa altın kapıyı açar* (букв. Якщо **Аллах** закриє срібні двері, то він відкриє золоті) ‘Втративши щось, сподівайся, що отримаєш щось інше – краще’;
- освіченість: *Şeyhi şeyh eden mürittir* (букв. **Шейх** стає **шейхом** завдяки учню – мюріту) ‘Про вчителя судять по його учнях’ та ін.

Найбільш глибокий зміст мають прислів’я та приказки, які будуються на опозиції власне релігійних компонентів, т. з. паронімічній атракції – зіткненні різнокоренових паронімів, що мають певну подібність у плані вираження (Н. Л. Дашенко, Л. В. Зубова, А. П. Критенко, Р. Л. Ріжко та ін.). Наприклад, у приказці *Haç sandığının haçı koynundan çıktı* (букв. У того, кого ми вважали набожним паломником, за пазухою було знайдено хрестик) протиставляються близькі за вимовою, але абсолютно різні за значенням лексеми *haç* (укр. *набожний паломник*) – *haçı* (від тур. *haç* (укр. *хрестик*) у формі знахідного відмінка, показником якого є афікс *-ı*). Ця приказка з паронімічною атракцією є надзвичайно цікавою, оскільки мовна гра відбувається на рівні важливих для двох релігій символів.

У світлі антропоцентричних поглядів на природу людської мови, з точки зору їх зв’язку зі свідомістю, мисленням і культурою народу, розглядаються і **загадки**.

У турецьких загадках, які є невід’ємною частиною усної народної творчості, відзначено також явище десакралізації. Загадки відзеркалюють вплив релігії на життя та устрій турецького суспільства і як результат – вираження цього впливу в мові. Отже, з’являється можливість осмислення загадки як мовного феномену й елемента традиційної турецької культури з глибокими релігійними коренями.

Характерним для текстів турецьких загадок є вживання назв учасників та дійств ісламського віросповідання. Всевишній, тобто **Аллах**, є Творцем природи. Зокрема, саме таке значення мають загадки, у яких **Аллах** сприяє вирощуванню сільськогосподарських культур (кавун: *Allah uapar uarısını, demir açar kapısını — Allah його створює, а метал відчиняє його двері*; кабачок: *Allah'ını işi, karnında dişi — Це **Аллаховий** витвір, і в нього в животі є зубці*; черешня: *Yeşil sarı, mide harı, Allah'ın uarığı uarı — Таблетка для шлунок з зеленою гілочкою, її створив **Аллах***).

Відображення релігійних вірувань турків можемо спостерігати і в загадках, які містять інші елементи та атрибути ісламу. Зокрема, лексема *minare* (укр. *мінарет* (пряме значення: вежа (кругла, квадратна чи багатогранна), що встановлюється біля мечеті або включається в її композицію для використання при закличках мусульман до молитви), у загадках утворює такий асоціативний ряд понять:

1) конусоподібний: *Yer altında kırmızı minare (Havuç) — Червоний мінарет під землею* (Морква), *Yeraltında uzın minare — Під землею довгий мінарет* (Морква). У наведених загадках з однаковою відгадкою знаходимо відмінність характеристики мінарету (образу моркви) за кольором та розміром: *kırmızı minare — червоний мінарет, uzun minare — довгий мінарет*;

2) високий: *Boyu minare kadar, tohumu kum kadar (Kendir) — Висока, як мінарет, а насіння, як піщинки* (Конопля), *Minareden attım kırılmadı, suya düştü kırıldı (Kağıt) — Я кинув його з мінарету, але він не зіпсувався, впав у воду – зіпсувався* (Папір), *Uzundur minare gibi / Yeşildir çınar gibi / Tanrı'nın hikmetidir / Kulun zahmeti gibi (Salatalık) — Довгий, як мінарет, / Зелений, як чинара, / Божя мудрість / Рабу – заняття* (Огірок).

Отже, метафоризація у турецьких народних загадках має глибинний зміст і представлена досить різнобарвними та національно маркованими вторинними номінаціями, хоча частка таких загадок у загальному масиві цього жанру становить – 15%.

У підрозділі 4.4 “Десакралізація релігійної лексики в науковій термінології” аналізується термінологія різних галузей науки, позначена впливом релігійних уявлень. Зокрема, такі терміни утворюються за допомогою метафори, яка вже є не лише ознакою поетичного стилю, а й засобом когніції, способу пізнання та категоризації дійсності. Це явище є характерним для термінів анатомії, астрономії, економіки, літературознавства, метеорології, медицини, мистецтва, хімії, біології та гастрономії. За кількісними показниками десакралізація релігійної лексики в науковій термінології становить: фітоніми (40%), зооніми (20%) та гастроніми (20%), терміни інших галузей (20%).

Мотивація найменування з сакральним складником відбувається за декількома напрямками, які, певною мірою, відтворюють загальний процес номінації **фітонімів** за зовнішнім виглядом – формою, кольором; фізичними властивостями – текстурою, запахом; функціональним призначенням – використанням для лікування, декорації, відлякування тощо. Саме на цих основних ознаках ґрунтується номінація рослин із релігійно маркованим компонентом. Так, із **зовнішнім виглядом рослини** одноставно асоціюються назви таких рослин, як *ademu* (букв. **адамова** трава) ‘рослина з родини пасльонових, корінь якої нагадує людську фігуру, мандрагора, Mandragora’; *peygamber kılıcı* (букв. меч **пророка**) ‘сансевієрія, Sansevieria Trifasciata’; рід вічнозелених багаторічних рослин, видовжених за формою’. Базисом останнього фітоніма є другий компонент – меч, що порівнюється за формою. В українській лінгвокультурі цей фітонім відомий ще під назвами *змійна шкіра*, *тещин язик*, *щучий хвіст*. За різними ланками. в основі порівняння турецької назви полину однолітнього *Artemisia annua* – *peygamber süpürgesi* (букв. віник **пророка**) – **зовнішній вигляд і специфічний**

запах. Також важливими в номінації рослин є і їхнє **функціональне призначення:** *katran ruhu* (букв. дух смоли) ‘бук європейський, чи бук лісовий, *Fagus sylvatica*’.

Для **зоологічної терміносистеми** релігійні компоненти є досить частотними, вони можуть утворювати і метафори-універсалії, і метафори-унікалії. Зокрема, значну кількість зоологічних термінів обох типів утворює сакронім *cennet* (укр. рай): *cennet balığı* (букв. **райська риба**) ‘макропод, *Macro podus viridiauratus*’, орнітоніми (*cennetkuşugiller* (букв. родина **райських птахів**) ‘вид птахів родини горобцеподібних (*Paradisaeidae*), самець яких вирізняється яскравим опірненням’; до цієї родини належать такі біологічні види райських птахів, як *gök cennet kuşu* ‘**синя райська пташка**, *Paradisaea rudolphi*’, *küçük cennet kuşu* ‘**мала райська пташка**, *Paradisaea minor*’, *kırmızı cennet kuşu* ‘**червона райська пташка**, *Paradisaea rubra*’, *büyük cennet kuşu* ‘**велика райська пташка**, *Paradisaea apoda*’, *kral cennet kuşu* ‘**королівська райська пташка**, *Cicinnurus regius*’, *cennet papağanı* (букв. **райський папуга**), *cennetbalığiller* ‘лабіринтові’, *cennetkuşu* ‘стриж, *Apus*’.

У назвах **кулінарних страв** релігійні терміни зустрічаються у зв’язку з тим, що багато релігійних обрядів пов’язані саме з процесами приготування особливих страв, прийняття їжі тощо. Насамперед, необхідно виокремити назви святкових страв, які готували на головні мусульманські свята – Рамазан, Кандиль, Курбан-байрам: *iftarda ve sahurda menemen* (букв. омлет для **сніданку та вечері під час рамазанського посту**) ‘омлет з додаванням яєць, помідорів, зеленого перцю та приправ’; *kandil simidi* (букв. бублик до **кандилію**) ‘бублик зі здобного тіста, присипаний кунжу том’.

Окрім назв святкових страв, релігійні терміни можуть входити до назв й інших страв: *Allah ne verdiyse keki* (букв. кекс „Усе, що дав **Аллах**”) ‘кекс із величезною кількістю компонентів (на відміну від звичайного кексу, до його складу входять: горіхи, фундук, ізюм, курага, кориця, шоколад та терта лимонна цедра або й зовсім інші компоненти, залежно від регіону та того, що є під руками в самій господині)’; *cennet çorbası* (букв. **райський суп**) ‘суп із великою кількістю інгредієнтів: чечевиця, горох, морква, картопля, кріп, петрушка, кмин, перець, сіль, борошно’; *papazahnisi* (букв. мішанина **батюшки**) ‘м’ясна страва з цибулею, вином або оцтом’.

Відрелігійні терміни загалом утворені на основі певних асоціацій, які ґрунтуються на звичаях і традиціях, зовнішньому вигляді, функціональності понять, прийнятих у турецькій лінгвокультурі.

Таким чином, лексичний фонд турецької мови постійно поповнюється новими релігійно детермінованими лексемами і фразеологізмами.

У **Висновках** наведено теоретичне узагальнення й обґрунтування наукової проблеми діалектики релігійного й світського у турецькій лінгвокультурі. Виконане дисертаційне дослідження започатковує новий напрям теолінгвістичних студій, пов’язаний із глибинним аналізом причин і ступенів сакралізації/десакралізації лексем і фразеологізмів різних мов. Проведене студіювання релігійного і світського в турецькій лінгвокультурі дало змогу отримати нові дані щодо розвитку турецької мови в релігійно неоднорідному турецькому суспільстві.

У сучасній науковій парадигмі діалектичний підхід визначає теорію пізнання і світорозуміння. Поняття „діалектика” з філософії увійшло до термінологічного апарату інших наук: культурології, економіки, педагогіки, біології, мистецтвознавства та лінгвістики. Остання ж не обмежується, власне, мовними питаннями, лінгвістичні студії набувають міждисциплінарного характеру, актуалізуючи питання діалектики мови і мислення. У цьому дослідженні діалектика позначає філософські принципи взаємодії, розвитку та єдності, перенесені у площину інтеракції релігійного й світського компонентів у турецькій лінгвокультурі.

Аналіз мовного матеріалу засвідчив, що семантична структура лексем складається не лише з сукупності загальномовних значень, маркованих національною культурою, а й індивідуальних, побудованих на абстрактності та асоціативності. Причиною семантичних модифікацій лексеми в діакронії є поява можливості її вживання в іншому дискурсі. Як наслідок, основне денотативне значення слова при його вживанні в новому для нього дискурсі відходить на периферію, а вторинне, переносне, що базується на вторинних поняттях, символах, враженнях, актуалізується. Вторинна номінація властива лексиці різних сфер життєдіяльності людини, до того ж, релігійна лексика має чи не найбільш розгалужену систему асоціацій, що пояснює її співіснування з іншими групами слів у художньому, публіцистичному та науковому дискурсах.

Розроблена комплексна методика дослідження дозволила визначити дискурси турецької мови, у яких має місце сакралізація / десакралізація лексем і фразеологізмів на мовному рівні.

Взаємовпливи у турецькому суспільстві релігії і мови відображені у процесах десакралізації та сакралізації турецькомовного матеріалу. У запропонованій нами концепції мовна сакралізація трактується як процес переходу світських лексем у релігійний дискурс, а десакралізація – як семантичний процес віддалення від релігійних ідеалів, тобто – втрата релігійно маркованими лексемами первинного значення й набуття нового (або нових) у різних контекстах.

Аналіз процесу сакралізації лексичних одиниць зосереджений навколо текстів релігійного дискурсу, на основі яких досліджено особливості функціонування лексем і фразеологізмів, що вживаються на позначення релігійних осіб і понять.

Відзначено, що антономазія як стилістичний троп на сучасному етапі розвитку турецької мови найбільш часто використовується для передачі за допомогою описових характеристик сакронімів *Аллах*, *Коран*, *Мухаммед* тощо. Антономазії, які мають одно-, дво- та багатоконпонентну структуру, створюють уявлення про Творців як про володарів, учителів, послів, номінуючи останніх позитивно конотованими лексемами нерелігійної семантики. У рамках сакралізації мовних одиниць релігійного дискурсу проаналізовано суфійську термінологію, яка є специфічним малодослідженим лексичним прошарком у турецькій мові. Утворена на основі розмовної мови муридів і мюршидів, художніх творів суфійських поетів, вона містить надзвичайно велику кількість реалій і фонові лексики, зрозумілої лише тим, хто

досконало володіє релігійною термінологією певної епохи. Суфії послуговувалися спеціальними термінами і в побутовій мові, однак сферою реалізації емоційно забарвлених слів була мова поезії, наповнена низкою сакралізованих термінів.

Доведено, що явище сакралізації характерне і для текстів загадок, у яких символізується та набуває образності загальнозвичивана лексика. Контекстуальна валентність лексем та фонові знання, інтуїція допомагають знайти відгадки, якими є релігійні поняття. У загадках сакрального значення набуває семантика чисел. Зазвичай, такі одиниці в текстах загадок символізують Аллаха, головний храм мусульман у Мецці, кількість намазів і основних мусульманських свят, час проведення молитов, стовпи ісламу, конкретні дні тижня, важливі в релігійній культурі. Окрім цього, образ Аллаха – найбільш поширений у різних дискурсах. Його важливість і першість у релігійній сфері покладені в основу метафоризації та символізації цієї постаті.

Аналіз семантики відрелігійних лексем і фразеологізмів у світських текстах засвідчив послаблення зв'язку цих мовних одиниць зі своїм первинним значенням і першоджерелом, які характеризуються власне релігійними конотаціями. У дисертації досліджено процес втрати сакрального значення базовими релігійними термінами, найбільш відомими коранічними висловами у художньому, публіцистичному, науковому дискурсах. Нове значення будь-якого слова виникає внаслідок актуалізації його певної ознаки, найбільш характерної та важливої для певного соціуму. Цей процес уможливило зміну сфери функціонування лексики – перехід з одного дискурсу в інший. У результаті проведеного лінгвістичного аналізу встановлено, що найпродуктивнішими засобами семантичних змін у лексемах і фразеологізмах релігійного походження у турецькій мові є метафоризація та метонімізація.

У результаті аналізу особливостей функціонування релігійної лексики в ботанічній, зоологічній, гастрономічній, анатомічній, астрономічній, економічній, метеорологічній, літературознавчій, медичній, мистецькій, хімічній терміносистемах з'ясовано, що конфесійна лексика є основою для утворення наукових метафор, вивчення яких уможливило з'ясування специфіки турецької лінгвокультури.

Дослідження процесу десакралізації, репрезентоване аналізом мовних засобів, які пов'язані з релігією іслам та суфізмом, дозволило резюмувати, що окремі слова та цілі вислови релігійного походження з Корану й хадисів покладені в основу нових метафор. Релігійні лексеми набули нових значень у складі фразеологічних одиниць, частина з яких є цитатами зі священних книг, решта сформувалися на основі уявлень народу про певні явища релігійної сфери. Вторинне значення релігійних висловів в окремих випадках може різнитися від первинного, набуваючи іронічних чи жартівливих конотацій. У деяких зразках усної народної творчості, зокрема у прислів'ях, простежується явище мовної гри – зміна значення для створення ефекту комічності та неординарності сприйняття певного образу, що реалізовано за допомогою порівнянь, перифраз, каламбурів тощо.

Відрелігійні оніми є характерним явищем турецької лінгвокультури. Зокрема, найбільш частотними є антропоніми, топоніми, ергоніми, заголовки художньої літератури тощо, які, десакралізуючись, набувають символічних значень.

Отже, діалектика світського й релігійного знаходить вияв у багатьох сферах життєдіяльності турків, що реалізується на мовному рівні завдяки процесам сакралізації та десакралізації назв реалій релігійного і світського аспектів існування людини.

Проведене дослідження доводить перспективність подальшого аналізу діалектики світського та релігійного компонентів у сучасній лінгвістиці, актуалізує необхідність подолання етноцентричних конотацій у діалогах культур і вивчення мовних моделей їх репрезентації, а також відкриває нові горизонти для дослідження сакралізованих/десакралізованих компонентів окремих мов у лінгвоконтрастивному і крос-культурному аспектах, для студіювання проблеми ресакралізації на мовному рівні.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Монографія:

1. Покровська І. Л. Діалектика релігійного і світського в турецькому мовно-культурному просторі: монографія / І. Л. Покровська. – К. : “Центр учбової літератури”, 2016. – 376 с.

Статті у наукових фахових виданнях України:

2. Покровська І. Л. Національно-культурна специфіка лексичної системи сучасної турецької мови / І. Л. Покровська // Сходознавство: [зб. наук. пр.]. – К. : Вид-во Інституту сходознавства ім. А. Ю. Кримського НАУН, 2008. – Вип. 43. – С. 82–89.

3. Покровська І. Л. Лексичні засоби вираження ввічливості та поваги у текстах епістолярного стилю сучасної турецької мови / І. Л. Покровська // Проблеми семантики, прагматики та когнітивної лінгвістики: [зб. наук. пр.]. – К.: Логос, 2011. – Вип. 20. – С. 375–382.

4. Покровська І. Л. Мовна гра в турецьких та українських фразеологічних каламбурах з сакральним компонентом / І. Л. Покровська // Ученые записки Таврического национального университета имени В. И. Вернадского. – Сімферополь: Форма, 2012. – Том 25 (64), № 3 (2). – С. 154–160. – Серія “Філологія. Соціальні науки”.

5. Покровська І. Л. Еволюція значень суфійських лексем *derviш* та *tekke* в сучасній турецькій мові / І. Л. Покровська // Лінгвістика: [зб. наук. пр.]. – Луганськ: ДЗ “ЛНУ імені Тараса Шевченка”, 2012. – № 3 (27). – С. 48–55.
6. Покровська І. Л. Метафоричність сакральних концептів у турецьких народних загадках / І. Л. Покровська // Лінгвістичні студії: [зб. наук. пр.]. – Донецьк: ДонНУ, 2013. – Вип. 26. – С. 189–193.
7. Покровська І. Л. Вторинні значення номінацій мусульманського літочислення / І. Л. Покровська // Мовні та концептуальні картини світу: [зб. наук. пр.]. – К.: В. Д. Дмитра, 2013. – Вип. 43. – Ч. 3. – С. 255–261.
8. Покровська І. Л. Слово- та фразеотворчий потенціал сакронімів *Адам* та *Єва* в турецькій лінгвокультурі // Сходознавство: [зб. наук. пр.]. – К.: Вид-во Інституту сходознавства ім. А. Ю. Кримського НАУН, 2013. – Вип. 59. – С. 183–191.
9. Покровська І. Л. Мевлевітська стихія в турецькій лексиці та фразеології // Наукові записки Кіровоградського державного педагогічного університету імені В. Винниченка. Філологічні науки (мовознавство): [зб. наук. пр.]. – Кіровоград: РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2014. – Вип. 115. – С. 195–198.
10. Покровська І. Л. Концепт «Рай» у турецькій мовній картині світу // Проблеми семантики слова, речення та тексту: [зб. наук. пр.]. – К.: Видавничий центр КНЛУ, 2013. – С. 219–225.
11. Покровська І. Л. Вербалізація концепту “Пекло” в турецькій мовній картині світу // Проблеми семантики, прагматики та когнітивної лінгвістики: [зб. наук. пр.]. – Вип. 23. – К.: Логос, 2013. – С. 350–356.
12. Покровська І. Л. Прагматичний потенціал коранічних формул у газетно-публіцистичних текстах турецької мови // Сучасні дослідження з іноземної філології: [зб. наук. пр.]. – Ужгород: ПП “Аутдор-Шарк”, 2013. – Вип. 11. – С. 277–282.
13. Покровська І. Л. Репрезентація концепту “Молитва” в сучасній турецькій мові // *Studia Linguistica*: [зб. наук. пр.]. – К.: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2013. – Vol. VII. – С. 290–294.
14. Покровська І. Л. Фразеологічні одиниці суфійського походження у турецькій лінгвокультурі // Мовні та концептуальні картини світу: [зб. наук. пр.]. – К.: ВПЦ “Київський університет”, 2013. – Вип. 46. – Ч. 3. – С. 210–218.
15. Покровська І. Л. Функціонування релігійної лексики в заголовках творів художньої літератури // Наукові записки Кіровоградського державного педагогічного університету імені В. Винниченка. Філологічні науки (мовознавство). – Кіровоград: РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2014. – Вип. 129. – С. 94–97.
16. Покровська І. Л. Сакралізація антономазійних номінацій у сучасній турецькій мові // Мовні та концептуальні картини світу. – К.: ВПЦ “Київський університет”, 2014. – Вип. 47. – Ч. 2. – С. 162–169.
17. Покровська І. Л. Формування суфійської термінології в османській мові // Мовні та концептуальні картини світу. – К.: ВПЦ “Київський університет”, 2014. – Вип. 50. – Ч. 2. – С. 239–243.
18. Покровська І. Л. Сакралізація текстів турецьких кросвордів // Мовні і концептуальні картини світу. – К.: ВПЦ “Київський університет”, 2014. – С. 364–375.

Статті в періодичних іноземних виданнях:

19. Покровская И. Л. Турецкая фразеология и паремиология коранического происхождения как фрагмент языковой картины мира // *Karadeniz*. – Ardahan: Ardahan Üniversitesi, 2013. – Sayı 17. – S. 69–78.
20. Pokrovska I. L. The Secularization of Religious Vocabulary in Modern Turkish Language // *Karadeniz*. – Ardahan: Ardahan Üniversitesi, 2013. – Sayı 20. – S. 67–77.
21. Покровська І. Л. Релігійні антропоніми в турецькій мовній картині світу // *Science and Education a New Dimension. Philology II* (5), Issue: 28, 2014. – P. 80–83.
22. Pokrovska I. L. Secondary meanings of the nominations for the participants of the religious discourse in Turkish language // *Путь науки*. – 2014. – № 10. – С. 73–77.
23. Покровская И. Л. Религиозная лексика в словарях русского и турецкого языков // *Проблемы истории, филологии, культуры*. – М.; Магнитогорск; Нсб. – 2014. – № 3 (45). – С. 97–99.
24. Pokrovska I. L. Theoretical Foundations of the Research of Dialectics of Semantic Relations // *Mediterranean Journal of Social Sciences*. – Vol. 6, No: 3, 2015. – S. 596–601.

Статті в інших виданнях:

25. Покровська І. Л. До питання вшанування пам’яті Джелаледдіна Румі // *Нові дослідження пам’яток козацької доби в Україні*. – К.: Центр пам’яткознавства НАН України і УТОПКС, 2011. – Вип. 20, ч. 2. – С. 179–182.
26. Покровська І. Л. Специфіка вживання етикетних виразів релігійного походження (на матеріалі сучасної турецької мови) // *Збірник наукових праць VI Міжнародної науково-практичної конференції “Іноземна мова професійного спрямування як складова підготовки дипломатів та фахівців у сфері зовнішніх зносин”*. – Київ: Дипломатична академія України при МЗС України, 2013. – С. 118–124.
27. Покровская И. Л. Универсальное и уникальное в турецкой и украинской сакральной фразеологии / “Вода” в славянской фразеологии и паремиологии. Коллективная монография. Т. 2. Научн. ред. А. Золтан, О. Федосов, С. Янурик. – Будапешт: Изд-во “Тинта”, 2013. – С. 502–508.

28. Покровская И.Л. Вербализация концептов “рай” и “ад” в турецких и украинских фразеологизмах и поговорках: универсальное и уникальное // Национальное и интернациональное в славянской фразеологии. Коллективная монография. – Greiswald: Ernst-Moritz-Anrdt-Universitat, 2013. – С. 80–83.

29. Покровська І. Л. Секуляризація релігійно маркованих компонентів у ботанічній термінології сучасної турецької мови // Одеський лінгвістичний вісник. – Одеса: Фенікс, 2013. – С. 127–135.

30. Покровська І. Л. Десакралізація релігійної лексики в науковій термінології сучасної турецької мови // Матеріали міжнародної конференції “Современная филология: проблемы и перспективы”. – Симферополь: КРП “Видавництво “Кримнавчпеддержвидав”, 2013. – С. 45–46.

31. Покровська І. Л. Суфійські терміни османської доби і їх похідні як різновид діалектики світського та сакрального // Нові дослідження пам’яток козацької доби в Україні. – Київ; Нікополь: Центр пам’яткознавства НАН України і УТОПШК, 2013. – Вип. 22. – Ч. 1. – С. 391–395.

32. Покровская И. Л. Религиозные термины в творчестве Махтумкули Фраги // Матеріали Міжнародної конференції “Махтумкули Фраги и общечеловеческие ценности”. – Ашхабад: Илим, 2014. – С. 268–269.

33. Покровская И. Л. Лингвистическая специфика турецких религиозных загадок // Вопросы тюркской филологии. – Вып. X. Матеріали Дмитрієвських читань. – М.: Издательство МБА, 2014. – С. 92–101.

Тези наукових доповідей:

34. Покровська І.Л. Самобутність турецьких загадок релігійного спрямування // Тези доповідей міжнародної наукової конференції “XVII Сходознавчі читання А. Кримського”. – К.: Мошак, 2013. – С. 50–51.

35. Покровська І.Л. Явище сакралізації в турецькій лінгвокультурі // Тези доповідей міжнародної наукової конференції “XVIII Сходознавчі читання А. Кримського”. – К.: Мошак, 2014. – С. 60–61.

36. Покровська І. Л. Турки-месхетинці в Україні: мовне питання // Тези доповідей першої міжнародної конференції “Мови під загрозою: кримськотатарська та інші тюркські мови України”. – К.: Мошак, 2014. – С. 45–46.

АНОТАЦІЯ

Покровська І. Л. Діалектика релігійного і світського в турецькій лінгвокультурі. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філологічних наук за спеціальністю 10.02.13 – мови народів Азії, Африки, аборигенних народів Америки та Австралії. – Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Міністерство освіти і науки України. – Київ, 2016.

Дисертацію присвячено дослідженню діалектики релігійного і світського у сучасній турецькій лінгвокультурі. Увагу зосереджено на з’ясуванні взаємозв’язку мови і мислення, що дозволяє проаналізувати семантику лексем, детерміновану культурою етносу.

Осмилення дихотомії релігійне / світське в турецькій лінгвокультурі здійснено в аспекті ментальних репрезентацій понять „сакралізація” / „десакралізація”, що характеризують психологію та когнітивні процеси мовців. У дисертації з’ясовано особливості сакралізації в коранічних та суфійських текстах, десакралізації релігійної лексики в турецькомовних художніх, фольклорних і публіцистичних текстах, а також – у терміносистемах різних галузей знань. Найпродуктивнішими засобами семантичних змін у лексемах і словосполученнях турецької мови, пов’язаних з релігійною сферою, визначено метафоризацію та метонімізацію. Антономазія найбільш часто використовується у процесі сакралізації лексичних одиниць у турецькомовному релігійному дискурсі.

Проведене дослідження доводить перспективність подальшого аналізу діалектики світського та релігійного у сучасній лінгвістиці, актуалізує необхідність подолання етноцентричних конотацій у діалогах культур і вивчення мовних моделей їх репрезентації, а також відкриває нові горизонти для дослідження сакралізованих / десакралізованих компонентів окремих мов у лінгвоконтрастивному і крос-культурному аспектах, для студіювання проблеми ресакралізації на мовному рівні.

Ключові слова: діалектика, сакралізація, десакралізація, турецька лінгвокультура, семантика, терміносистема, антономазія, метафоризація, метонімізація, релігійний дискурс.

АННОТАЦІЯ

Покровская И. Л. Диалектика религиозного и светского в турецкой лингвокультуре. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени доктора филологических наук по специальности 10.02.13 – языки народов Азии, Африки, аборигенных народов Америки и Австралии. – Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко, Министерство образования и науки Украины. – Киев, 2016.

Диссертация посвящена исследованию диалектики религиозного и светского, актуализированной в современной турецкой лингвокультуре. Внимание сосредоточено на выяснении взаимосвязи языка и мышления, что позволяет проанализировать семантику лексем, детерминированную культурой этноса.

Осмысление дихотомии религиозное/светское в турецкой лингвокультуре осуществлено в аспекте ментальных репрезентаций понятий „сакрализация” / „десакрализация”, которые характеризуют психологию и когнитивные процессы говорящих. В диссертации выяснены особенности десакрализации религиозной лексики в турецких художественных, фольклорных и публицистических текстах, а также – в терминсистемах различных отраслей знания. Установлено, что

наиболее продуктивными способами семантических изменений в лексемах и словосочетаниях турецкого языка, связанных с религиозной сферой, являются метафоризация и метонимизация. Антономазия наиболее часто используется в процессе сакрализации лексических единиц в турецкоязычном религиозном дискурсе.

Осуществленное исследование доказывает перспективность последующего анализа диалектики светского и религиозного в современной лингвистике, актуализирует необходимость преодоления этноцентрических коннотаций в диалогах культур и изучения языковых моделей их репрезентации, а также открывает новые горизонты для исследования сакрализованных/десакрализованных компонентов отдельных языков в лингвоконтрастивном и кросс-культурном аспектах, для студирования проблемы ресакрализации на языковом уровне.

Ключевые слова: диалектика, сакрализация, десакрализация, турецкая лингвокультура, семантика, терминосистема, антономазия, метафоризация, метонимизация, религиозный дискурс.

ABSTRACT

Pokrowska I. L. Dialectics of the Religious and the Secular in Turkish Linguoculture. – Manuscript.

A thesis for an academic degree of a Doctor of Philology in 10.02.13 – the languages of the peoples of Asia, Africa, indigenous peoples of America and Australia. – Taras Shevchenko National University of Kyiv, the Ministry of Education and Science of Ukraine. – Kyiv, 2016.

The thesis explores the dialectics of the religious and the secular actualized in the contemporary Turkish linguoculture. Focusing on the identification of the relationship between language and thinking, the paper analyzes the semantics of lexemes determined by the culture of an ethnos.

The study looks at the constants of thinking and the peculiar worldview of the Turkish people on the basis of Turkish linguistic and cultural characteristics of the religious and the secular.

The dichotomy of the religious and the secular in Turkish linguoculture is revealed in the context of examining the notions of “sacralization” and “desacralization”.

The study specifies the definition of certain scientific concepts and terms, such as linguistic desacralization, sacralization, resacralization, etc., compares semasiological, lexical and phraseological terminology (names of the processes of metaphORIZATION, metonymization, semantic changes) in Turkish and Ukrainian linguistics, gives grounds for the methods of analyzing the dialectics of the religious and the secular in Turkish linguoculture (involving an experiment) that can also be applied to other languages.

The research demonstrates and details the peculiarities of lexeme sacralization in religious and enigmatic discourses.

The paper considers in a new way the functioning of Sufi terminology associated with the religious sphere, which is thought of as a separate lexical stratum in the Turkish language. The thesis identifies the following groups of Sufi terms: terminology for designation of tariqa representatives and their degrees, certain ceremonial places, Sufi clothing; the terms associated with certain states in Sufism (joy, excitement, hope, fear), the behavior and customs of the Sufis. The paper proposes new solutions to the problem of the origin of the Sufi terminology.

Based on the spoken language of Murids and Murshids, works of Sufi poets, Sufi terminology includes a great number of realia and culture-bound vocabulary. The Sufis used technical terms in their colloquial language, although emotionally-coloured lexemes were most frequent in the language of poetry.

The thesis describes distinctive characteristics of religious lexeme desacralization in Turkish literary, folklore and journalistic texts, as well as in the terminology systems of various fields of knowledge.

Lexical and phraseological units associated with Islam and Sufism as well as other religions that have had influence on Turkish society are involved to describe the process of desacralization. Desacralized lexemes are classified in accordance with the thematic criterion.

The research proves that secondary nomination phenomenon underlies the semantic changes in the process of lexeme desacralization. Looking at the religious terms and their functioning in the Turkish language, it is possible to determine the topical issues in modern linguistics, including the transition of terms from one sphere to another, the loss of their terminological meaning and the transition to the common lexis (determinologization), acquiring a terminological meaning in another area (transition from religious terminology into botanical, zoological, gastronomic), etc.

The most productive means of semantic changes in lexical units and word combinations of religious origin are metaphORIZATION and metonymization. Religious metaphors and metonymies in various Turkish discourses show the way of categorizing the world by the Turkish ethnos, reveal the peculiarities of thinking of Turkish linguoculture representatives. The pragmatic component of the trope appeals to the reader, provoking an appropriate reaction with a certain objective.

Thus the dialectics of the religious and the secular is manifested in different spheres of human life and is actualized in the language due to the active processes of sacralization and desacralization of names in domestic and religious aspects of human activities.

The paper offers the prospects of further research of the dialectics of the secular and the religious in modern languages, which is essential as it is necessary to overcome ethnocentric connotations in the dialogue of cultures and the study of language models for their representation.

Key words: dialectics, sacralization, desacralization, Turkish linguoculture, religious discourse, enigmatic discourse, antonomasia, metaphORIZATION, metonymization, theological linguistics, Sufi terminology, precedent-setting phenomenon, onomasticon, pragmatic component.